

Kraśniewska, Krystyna

Dokumentacja działalności archeologicznej Stanisława Kostki Potockiego

---

Studia Archeologiczne 1, 100-149

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krystyna Kraśniewska

DOKUMENTACJA DZIAŁALNOŚCI ARCHEOLOGICZNEJ STA-
NISŁAWA KOSTKI POTOCKIEGO

BIBLIOGRAFIA

- P.AIGNER: Rozprawa o świątyniach u starożytnych i o słowiańskich,
Rocznik Tow.Warsz.Przyj.Nauk, t.7, 1811, s.293-312.
- E.BRANICKI: Biblioteka wilanowska, Kwartalnik Historyczny, 1904,
s.678-681.
- Z.BATOWSKI: Architekt Rastrelli o swych pracach, Dawna Sztuka,
t.II, 1939, s.12-13.
- M.L.BERNHARD:
- Naśladownictwa waz greckich, Biul.Hist.Sztuki, t.4, 1951,
s.194-203.
- S.K.Potocki, kolekcjoner waz greckich, Meander, t.6, 1951,
s.431-449.
- Wycieczka na Wezuwiusz S.K.Potockiego, Meander, t.7, 1952,
s.465-477.
- Amfora malarza Edynburskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie,
Archeologia, t.6, 1954, s.170-176.
- Stanisław Kostka Potocki, Dawna Kultura, t.24, 1955, s.177-180.
- O sztuce u dawnych czyli Winkelman polski S.K.Potockiego, Rocz.
Hist.Sztuki, t.I, 1956, s.514-526.
- Wystawa poświęcona działalności S.K.Potockiego, Rocz.Hist.Sztu-
ki, t.I, 1956, s.526-537.
- Greckie malarstwo wazowe, Wrocław 1966, s.16, 90-98.
C.V.A., f.7, 1967.
- Bronisław BILLIŃSKI: Viaggiatori polacchi a Venezia nei secoli
XVII-XIX, w: Venezia e Polonia nei secoli dal XVII al XIX,
Venezia-Roma 1968, s.341-417.
- E.BUDZYŃSKA: Tak zwana kolekcja S.K.Potockiego w Gabinecie Rycin
Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biul.Hist.Sztuki, t.2,
1972, s.161-168.

- E.BULANDA: Archeologia klasyczna, Archeologia, t.1, 1947, s.36, 37.
- K.BULAS: CVA, f.3, 1936.
- W.CZAJEWSKI: Wilanów, Łódź 1903.
- W.DOBROWOLSKI: Poglądy S.K.Potockiego na wazy greckie w świetle opinii współczesnych, Biul.Hist.Sztuki, t.2, 1972, s.168-178.
- S.J.GĄSIOROWSKI: Badania polskie nad sztuką starożytną /Historia nauki polskiej w monografiach - t.21/, Kraków 1948, s.18,21-22.
- T.S.JAROSZEWSKI: Chrystian Piotr Aigner, Warszawa 1970.
- A.LAUTERBACH: S.K.Potocki jako architekt, Prace Komisji Hist.Sztuki PAN, t.6, 1934, s.24-26.
- S.LORENTZ:
- Działalność S.K.Potockiego w dziedzinie architektury, Roczn.Hist.Sztuki, t.I, 1956, s.450-502.
- Domus Aurea Nerona i Villa Laurentina, Meander, t.1, 1946, s.314-324.
- O polskich zbieraczach waz antycznych, Meander, t.2, 1947, s.4-15.
- Relazioni artistiche fra l'Italia e la Polonia, Academia Polacca di scienza e lettere fasc.15, Roma 1962, s.14.
- Polskie badania archeologiczne w okresie wczesnego klasycyzmu, w: Epoka Peryklesa, Biblioteka Meandra, t.10, 1949, s.107-130.
- M.LORET: Życie polskie w Rzymie w XVIII w., Rzym 1970, s.253-254.
- S.ŁOZA: Architekci i budowniczowie w Polsce, Warszawa 1954,
- T.MAŃKOWSKI:
- O poglądach na sztukę w czasach Stanisława Augusta, Prace Sekcji Hist.Szt.i Kult.Tow.Nauk.Lwowskiego, t.2, z.1, 1929, s.1-96.
- Królewska fabryka farfururowa w Belwederze, Sztuki Piękne, t.8, 1932, s.73-91.
- B.MAJEWSKA-MASZKOWSKA, T.S.JAROSZEWSKI:
- Podróż S.K.Potockiego do Anglii w 1787 r. w świetle jego korespondencji z żoną, Biul.Hist.Sztuki, t.2, 1972, s.211-218.
- Podróż S.K.Potockiego do Włoch w 1785-1786 r. w świetle jego korespondencji z żoną, w: Sarmatia Artistica. Księga pamiątkowa ku czci prof. Wł.Tomkiewicza, Warszawa 1968, s.211-234.
- K.MICHAŁOWSKI: S.K.Potocki jako archeolog, Roczn.Hist.Sztuki, t.I, 1956, s.502-514.
- Katalog wystawy "Polonia: arte e cultura dal medioevo all'illuminismo", Roma, Palazzo Venezia 23 V-22 VI 1975, s.259-266.
- Aleksander POTOCKI: Spis obrazów znajdujących się w galerii i pokojach Pałacu Wilanowskiego, Warszawa 1834, s.13-14, 20, 34.

- S.LORENTZ, K.MICHAŁOWSKI: Prace Komisji Hist.Sztuki PAN, VIII, 1946, "Kronika", s.306-308.
- J.RUDNICKA:
Biblioteka wilanowska, Warszawa 1967, s.77-104.
Rola S.K.Potockiego w polskim życiu kulturalnym, Biul.Hist. Sztuki, t.2, 1972, s.199-211.
- A.RYSZKIEWICZ: Sprawy artystyczne w działalności Tow.Warsz.Przyj. Nauk /1800-1832 r./, Materiały do Studiów i Dyskusji, t.6,1951, s.32-61.
- W.SEMKOWICZ: Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich, Warszawa 1961.
- W.SKIERKOWSKA: Warsztat pracy S.K.Potockiego, Biul.Hist.Sztuki, t.2, 1972, s.178-192.
- M.SKIMBOROWICZ, W.GERSON: Wilanów, Album, Zbiór widoków i pamiątek oraz kopie z obrazów galerii wilanowskiego wykonane na drzewie w Drzeworytni warszawskiej z dodaniem opisów, Warszawa 1877.
Słownik Artystów polskich i obcych w Polsce działających, Ossolineum 1971, t.I, s.230-232, hasło "V.Brenna".
- J.STARCZUK: Les sculptures antiques de Wilanów, EOS, t.32, 1929, s.389-423; t.33, 1930-1931, s.555-571.
- J.STARZYŃSKI:
S.K.Potocki jako historyk i teoretyk sztuki, Roczn.Hist.Sztuki, t.I, 1956, s.424-433.
O realizmie w polskiej krytyce artystycznej XIX w., Materiały do Studiów i Dyskusji, t.6, 1951, s.10.
- St.SZENIC: Pitaval warszawski, t.I, s.208-236, Warszawa 1957.
- B.TKACZOW: Lapidarium wilanowskie, Rocznik Muzeum Narodowego, t.XIV, 1970, s.471-479.
- T.ZIELIŃSKA: Archiwum prywatne S.K.Potockiego jako źródło informacji o jego mecenacie kulturalno-artystycznym, Biul.Hist.Sztuki, t.2, 1972; s.117-122.

WYKAZ MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH:
ARCHIWALIA, RYSUNKI, DRUKI

ARCHIWALIA

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH /AGAD/, WARSZAWA

Archiwum Publiczne Potockich /APP/

- APP 141 "Katalog ksiązek dawnych bibliotek X.Lubomirskich, Ignacego i Stanisława Potockiego od 1733 r."
- APP 214 "Rozprawa o budownictwie w starożytności przez J. Winckelmana, przetłumaczona przez J.P.Gluszyńskiego".
- APP 236 "Historya czasów".
- APP 238 "Myśli i fragmenta S.Hr.Potockiego Prezesa Senatu".
- APP 244 "Zbiór pism całkowitych. Manuskrypt Stanisława Kostki Potockiego".
- APP 245 "Voyage en Italie".
- APP 249 "Bruliony własnoręczne Stanisława Kostki Potockiego".
- APP 255 "O architekturze wiejskiej - projekt dzieła Stanisława Potockiego".
- APP 256 "Voyage en Italie et en Allemagne - dzieło oryginalne Hr.Stanisława Potockiego".
- APP 258 "Wypisy do dzieła Hr.Stanisława Potockiego O sztuce u dawnych".
- APP 262 I-II "Listy Hr.Stanisława Potockiego do Małżonki".
- APP 263 I-II "Listy do syna".

- APP 265 I-VIII "Listy do Stanisława Kostki Potockiego 1786-1820".
- APP 271 "Listy do Hr. Stanisława Potockiego Ministra Prezydującego w Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawach tegoż wydziału. 1814-1820 r."
- APP 279/b I-VII "Listy do Ignacego, Stanisława Kostki, Aleksandra Potockich 1779-1824 r."
- APP 366 "Metryki urodzenia Stanisława i Alexandry Potockich, ich dzieci, paszporty zagraniczne. 1795-1845".

Archiwum Gospodarcze Wilanowskie /AGW/ - Anteriora

- AGW 298 "Papiery związane z interesami prywatnymi Stanisława Kostki Potockiego. 1780-1818 r."
- AGW 299 "Wydatki domowe St.K.Potockiego w pałacu warszawskim: Krakowskie Przedmieście 415, Leszno. 1795-1799".
- AGW 300 "Wydatki domowe St.K.Potockiego w pałacach: Warszawa, Leszno 1787".
- AGW 302 "Pamiętnik interesów St.K.Potockiego 1797-1812 r."
- AGW 303 "Rachunki i kwity rzemieślnicze Stanisława K.Potockiego 1799-1818 r."

AGW - Zarząd Biblioteki /egzemplarz Adama Branickiego/

- AGW 152 "Biblioteka wilanowska: druki XV i XVI w."
- AGW 153 "Biblioteka wilanowska: druki XVII-XX w. Format 1".
- AGW 154 "Biblioteka wilanowska: druki XVII-XX w. Format 1".
- AGW 155 "Biblioteka wilanowska: druki XVII-XX w. Format 2".
- AGW 156 "Biblioteka wilanowska: druki XVII-XX w. Format 3".
- AGW 157 "Biblioteka wilanowska: druki XVII-XX w. Format 4,5".

AGW - Zarząd Muzeum

- AGW 168 "Inwentarz wszelkich mebli i ozdób pokojowych w Wilanowie, Natolinie, Marysinku, Gucinie" /1832 r./.
- AGW 171 "Spis obrazów znajdujących się w pokojach i galleryi pałacu wilanowskiego" /XI 1840 r./.
- AGW 172 "Biusta starożytne, bronzowe i marmurowe w galleryi obrazowej dolnej pałacu wilanowskiego" /1840 r./.

- AGW 174 "Inwentarz pałacu wilanowskiego" /poł. XIX w./.
- AGW 183 "Inwentarz pałacu wilanowskiego" /9 VI 1936 r./.
- AGW 189 "Spis i szacunek szczegółowy dzieł sztuki i zabytków stanowiących Muzeum Wilanowskie" /21 VI 1932 r./.
- AGW 190 "Spis ruchomości oddanych w zastaw Państwowemu Bankowi Rolnemu przez Adama Branickiego" /1932 r./.
- AGW 194 "Korespondencja dotycząca Muzeum w Wilanowie" 1922-1929 r.

Biblioteka Narodowa /BN/, Warszawa

Katalogi wilanowskie

- Kat. 9 "Rewersa na darowane kopiersztychy do UW przez ś.p. St.K.Potockiego" 1821, 1822 r.
- Kat.66 "Inwentarze książek, rysunków" /1834/44 r./.
- Kat.66^c "Obrazy według szkół, albumy" /1834/44 r./.

RYSUNKI

BIBLIOTEKA NARODOWA - DZIAŁ GRAFIKI, WARSZAWA

- WAF 67 "Villa de Pline le Jeune dite Laurentine".
- WAF 68 "Interieur de la ville de Pline le Jeune par Vincenzo Brenna".
- WAF 72 "Arcs de triomphe a Rome temples antiques et eglises d'Italie".

DRUKI

Stanisław Kostka Potocki:

O sztuce u dawnych czyli Winkelman polski, t.I,II,III, Warszawa 1815 /Drukarnia Księży Pijarów/.

Wyjątki co do sztuk z trzech rozdziałów Pliniusza, ściągające się do malarstwa i snycerstwa u dawnych, Warszawa 1816 /Drukarnia Pijarska/.

O sztuce u dawnych. Dyssertacya, Warszawa 1803 r.

JOHANN JOACHIM WINCKELMANN: Geschichte der Kunst des Alterthums, t.I, II, Dresden 1764; Wien 1766; Dresden 1767.

J.J.WINCKELMANN: Histoire de l'art chez les anciens. Ouvrage traduit d'Allemand, t.I, II, Paris 1766; Amsterdam 1766.

J.J.WINCKELMANN: Histoire de l'art de l'antiquité traduite de l'allemand par M.Huber, t.I, II, III, Leipzig 1781.

G.G.WINCKELMANN: Storia delle arti del disegno presso gli antichi. Tradotta del Tedesco e in questa edizione... aumentata dall'abate Carlo Fea, t.I, II, III, Roma 1783.

ANEKS - DZIAŁ STAROŻYTNY KSIĘGOZBIORU STANISŁAWA KOSTKI
POTOCKIEGO

UWAGI WSTĘPNE

Podstawowe źródła umożliwiające zrekonstruowanie biblioteki S.K.Potockiego w zakresie historii sztuki starożytnej: APP 141 "Katalog książek dawnych bibliotek X.Lubomirskiego, Ignacego i Stanisława Potockich od 1733 r." AGW - Zarząd Biblioteki - 152/157. Podstawowe rozprawy: J.Rudnicka /Biblioteka wilanowska/ i W.Skierkowska /Warsztat pracy S.K.Potockiego/.

Biblioteka mieściła się w pałacu wilanowskim oraz w dwóch pałacach warszawskich: na Lesznie i na Krakowskim Przedmieściu 415 /dziś nr 15/. W październiku 1927 r. konserwator zabytków sztuki i kultury dr Zygmunt Rokowski przejął zbiory muzealne i biblioteczne Wilanowa pod opiekę Państwa /AGW - Zarząd Muzeum - 194/. Obecnie dawna biblioteka Potockich wchodzi w skład Działu Starych Druków Biblioteki Narodowej i oznaczona jest sygnaturą "BN w." Część pozycji przedstawionych przeze mnie niżej, które pojawiają się w przypisach O sztuce u dawnych Potockiego, lub w rękopisach zaginęła. Dlatego podaję te książki wg innych zbiorów - "BN XVIII" i Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Są to inne egzemplarze książek, które na pewno były wykorzystywane przez Potockiego.

KATALOG

- S.AGATHIAS: De imperio et rebus gestis Justiniani imperatoris libri quinque, Venetis 1729 /BN XVIII 4.11076/.
- R.ADAM: Ruins of the palace of the Emperor Diocletian, London 1764 /BN w 41841/.
- J.ALBERTRANDY: Zabytki starożytności rzymskich, Warszawa 1805, /1.V/ /BN w 1. 472/.
- Architettura di ALBERTO de Cosimo BARTOLI, Londra 1726 /IV/ /BN w 41815/.
- J.S.BAILLY: Histoire de l'astronomie ancienne, Paris 1781 /5V/ /BN w 32886/.
- A.BANDURI: Imperium Orientale sive antiquitates Constantinopolitanae in IV partes distributae, Venetiis 1729, t.I-II /BN XVIII 4.10602/.
- J.BARBAULT: Les plus beaux monuments de Rome ancienne, Rome 1761 /BN w 41932/.
- C.BARONIUS: Annales ecclesiastici, Coloniae Allobrogum 1705 r., t.I,II /BN w 41771/.
- J.BARROW: Voyage en Chine, Paris 1805 /3v/ /BN w 16020/.
- J.J.BARTHELEMY: Voyage du jeune Anacharsis, Paris 1815, t.I-VIII /BN w 13.23.10.27/.
- S.BOCHART: Geographia sacra, Francofurti ad Moenum 1674 /BN XVIII 3.20970/.
- BOURGUER: Nouveau traité de navigation revu et abrégé par M. l'abbé de la Caille, Paris 1769 /BN w 22840/.
- W.G.BROWNE: Nouveau voyage dans la haute et la basse Egypte, la Syrie, Paris 1800 /2v/ /BN w 16041/.
- LE BRUN /LE BRUYN/ C.: Voyages de C. le Brun par la Moscovie en Perse et aux indes orientales, Amsterdam 1718 /BN w 33153/.
- CAYLUS: Recueil des Antiquités égyptiennes, etrusques, grecques, et romaines, Paris 1751/64, t.I-VII /BN w 33397/.
- W.CHAMBERS: Dessins des edifices, meubles, habits, machines et unstenciles des Chinois, Lodnon 1757 /BN w G.R.sz3^c595/.
- Ch.CHARDIN: Voyages du Ch.Chardin en Perse et autres Lieux de l'Orient, Amsterdam 1735, t.I-IV /BN w 33139/.
- L.COUSIN: Histoire de Constantinople depuis le rengen de l'ancien Justin jusq' à la fin de l'Empire, Paris 1685 /BN w 15363/.

F.A.DAVID:

Antiquités d'Herculanum gravées par F.A.David avec leurs explications par P.S.Marechal, Paris 1780-1809, t.I-IX /BN w 33400/.

Antiquités Etrusques, Grecques et Romaines gravées par F.A. David avec leurs explications par d'Hancarvillé, Paris 1787, /5v/ /BN w 33999/.

Le Museum de Florence ou Collection des pierres gravées, statues et medailles, Paris 1787/91, t.I-VIII /BN w 33404/.

Delices des maisons de campagne appelées le Laurentin et la Maison de Toscane, Amsterdam 1736 /BN w 17644/.

V.DENON: Voyage dans la basse et la haute Egypte par..., Paris 1829 /BN w 9.13.7.17/.

A.DESGODETZ: Les edifices antiques de Rome, Paris 1779 /BN Dz.Gr. w 41852/.

CH.DU CANGE: Historia Byzantina duplici commentario illustrata, Venetiis 1729 /BN XVIII 4.11076/.

ENCYCLOPEDIE ou Dictionnaire Raisonné des sciences des Arts et des Metriers DIDEROT, D'ALEMPERT, Liurno 1770, t.1-17 /BN w 41640/.

Encyclopédie Méthodique - chez Panckoucke, Paris 1782/1832, t.1-248 /BN w 33371/.

R.FABRETTI: De columna Traiani syntagma, Romae 1683 /BN XVII 4.8415/.

FELBIEN DES AVAUX: Les plans et les descriptions de deux des plus belles maisons de Campagne de Pline Le Consul avec des remarques sur tous les batimens et une dissertation, Londres 1707, /BN XVIII 21527/.

FLAVIUS JOSEPHUS: Histoire des Juifs traduite par Arnould d'Andilly, Bruxelles 1701-1709, t.I-V /BN w 15274/.

FOUCHER d'Obsorville: Supplement au voyage de M.Sonnerat dans les Indes des Orientales et à la Chine, Paris 1785 /Oss.XVIII 35134/.

Galeria Giustiniani, Roma 1640 /BN Dz.Gr.A.82/XVIII/.

W.GIBBON: Histoire de la décadence et la chute de l'Empire Romaine, Paris 1778, t.1-18 /BN w 22932/.

GRAEVIUS: Thesaurus antiquitatum Romanarum, Lugduni 1694/7 /12 v/ /BN w 41647/.

Ch.HANCARVILLE: Recherches sur l'origine, l'esprit et les progrès des arts de la Grèce, Londres 1785, t.1-3 /BN w 33441/.

- C.H.HEINECKEN: Idée générale d'une collection complète d'estampes, Vienne 1771 /BN w 24616/.
- M.HUBER: Notices générales des graveurs divisés par nations et des peintres rangés, par écoles, précédées de l'histoire de la gravure et de la peinture, Leipzig 1787, t.I, II /BN w 24669/.
- M.J.JUSTINUS: Justyniusza, historyka ksiąg XXXIII, które on z Historycy świata wszystkiego przez Troga Pompeiusa opisanej, zebrał, a X.Andrzej Wargocki na polski język przełożył, Kraków 1607 /BN w 12000/.
- J.LA ROQUE: Voyage de Syrie et du Mont - Liban, Paris 1772, t.I, II /BN XVIII 1.16013/.
- Ch.LE BEAU: Histoire du Bas-Empire en commençant à Constantin le Grand, Paris 1757-1803, t.1-27 /BN XVIII 1.12992/.
- J.LIPSIUS: Antiquitatum Romanarum libri 4, Lugduni 1713 /BN XVIII 210557/.
- G.MACARTNEY: Voyage dans l'intérieur de la Chine et en Tartarie fait dans les années 1792, 1793 et 1794, Paris 1798, t.1-4 /BN w 23479/.
- P.A.MAFFEI: Raccolta di statue antiche e moderne, Roma 1704 /BN w 41962/.
- J.B.MIRABAUD: Opinions des anciens sur les Juifs, London 1769 /BN w 15277/.
- B.MONTFAUCON: L'Antiquité expliquée et représentée en figures, Paris 1719 /15v/ BN w 41877/.
- F.NARDINI: Roma Antica, Roma 1771 /BN w 33178/.
- C.NIEBUHR: Voyages en Arabie, Amsterdam 1780, t.I,II /BN w 16004/.
- Abrégé des voyages faits par les plus célèbres voyageurs, Paris 1800, t.I,II /BN w 9.17.3.3/.
- B.OVERBECK: Reliquiae antiquae Urbis Romae, Hagae 1763, t.I-III /BN w 41845/.
- G.PASSERI: Vite dei pittori scultori ed architetti... morti dal 1641 dino al 1673, Romae 1772 /MN XVIII.3.SD.8083/.
- G.PASSERI: Picturae Etruscorum in Vasculis nunc primum in unum collectae Explicationibus et dissertationibus illustratae, Romae 1767/75, t.I,II /Czart.XVIII 45809-V/.
- G.B.PIRANESI: Vedute di Roma, Roma 1766, t.I,II /BUW G.R. 284/.
- T.PIROLI, J.G.SCHWEIGHAEUSER: Les Monuments antiques du Musée Napoleon, Paris 1804-1806, t.I-IV /BUW 94014/.
- R.POCOCKE: A description of the East and some other countries, London 1743/45, t.I,II /BN XVIII 4.10616/.

- M.PRIDEAUX: Histoire des Juifs et des peuples voisins, Amsterdam 1722, /5v/ /BN w 15276/.
- M.K.RADZIWIŁŁ: Peregrynacja albo pielgrzymowanie do Jeruzalem, Ziemi świętej, Warszawa 1745 /BN w 12042/.
- W.ROBERTSON: Recherches historiques sur la connaissance que les anciens avoient de l'Indie, Maestricht 1792 /BN w 15279/.
- M.ROLLIN:
Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Mandonies, des Grecs, Paris 1739/43, t.I-XIII /BN w 15075/.
- Histoire romaine depuis la fondation de Rome jusqu' à la bataille d'Actium, Amsterdam 1739/49, t.I-XVI /BN w 15131/.
- Roma antica e moderna o sia nuova descrizione di tutti gl'edifizii antichi e moderni, Roma 1765, t.I-III /BN w 16197/.
- J.RUBEIS: Insignium Romae templorum, Rome 1684 /BN w 41823/.
- J.SAVARY:
Dictionnaire universel de commerce, d'histoire naturelle et des arts et métiers, Paris 1748, t.I-III /BN w 41689/.
- Lettres sur l'Egypte, Paris 1786, t.I-III /BN w 23492/.
- V.SCAMOZZI: L'idea della architettura universale, Venetiis 1615 /BN w 33591/.
- M.SONNERAT: Voyage par Mr. Sonnerat aux Indes Orientales et à la Chine, Paris 1806, t.I,II /BN w 33131/.
- J.STUART: The Antiquities of Athens, London 1762/1816 /BN A.356/XVIII/V/.
- E.Q.VISCONTI: Museo Pio Clementino, Roma 1782/1807, t.I-VII /BN Dz.Gr.V.1832/.
- M.VOLTAIRE: Questions sur l'encyclopédie par des amateurs, Collection complète des oeuvres de Voltaire /BP XVIII 1.3357/.
- R.WOOD:
The ruins of Palmyra, London 1753 /BN Dz.GR.A 327/XVIII/V/.
- The ruins of Balbeck, London 1757 /BN Dz.Gr.A 345/XVIII/V/.

I. STAN BADAŃ

Dotychczasowe badania nad działalnością archeologiczną Stanisława Kostki Potockiego dotyczyły wielu problemów. Jednym z najlepiej omówionych zagadnień jest sprawa waz greckich zebranych przez Potockiego. Ale pomimo opracowania przez K.Bulasa, M.L.Bernhard i W.Dobrowolskiego samej kolekcji, jak i naśladownictw waz dokonanych w pracowniach warszawskich, nie można ustalić ostatecznie jakie naczynia wchodziły w skład tego zbioru. Jest to wynikiem zaginięcia w 1944 r. w Warszawie podstawowych archiwaliów dotyczących tego tematu.

Spośród licznych podróży Potockiego, najlepiej została opracowana jego wyprawa do Italii w 1785/86 r. przez B.Maszkowską-Majewską i T.S.Jaroszewskiego. Listy z tej podróży stanowią podstawowe źródło przy badaniu prac wykopaliskowych Potockiego w Nola koło Neapolu oraz kolekcjonowania przez niego waz greckich i rzeźb antycznych.

Kolekcja rzeźb starożytnych opracowana została przez B.Tkaczow na podstawie archiwaliów i zachowanych zabytków znajdujących się obecnie w Lapidarium wilanowskim. Rzeźbom są również poświęcone artykuły J.Starczuka.

Źródła literackie wykorzystywane przez Potockiego przy pisaniu rozprawy O sztuce u dawnych zostały potraktowane wrywkowo. Dlatego w katalogu działu starożytnego jego księgozbioru starałam się dać jak najpełniejszy zestaw pozycji /por. Aneks/. Wykopaliska Kostki Potockiego na terenie tzw. willi Pliniusza Młodszeo w Laurentum zostały opracowane przez S.Lorentza.

S.K.Potockiemu poświęcono dwie Sesje Naukowe. I Sesja odbywała się w Pałacu Staszica 5-12 maja 1953 r. i związana była ze 150

rocznicą wygłoszenia przez Potockiego dysertacji O sztuce u dawnych na posiedzeniu Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk /5 V 1803 r./. Materiały są wydrukowane w Roczniku Historii Sztuki PAN, 1956, t.I. Referaty wygłosili: M.L.Bernhard, S.Lorentz, K.Michałowski, J.Starzyński. II Sesja urządzona z inicjatywy kuratora Muzeum w Wilanowie - Wojciecha Fijałkowskiego - w 150 rocznicę śmierci S.K.Potockiego /14 listopad 1821 r./ odbyła się 13 grudnia 1971 r. w Wilanowie. Materiały opublikowano w Biuletynie Historii Sztuki, 1972 r., nr 2. Referaty wygłosili: E.Budzińska, W.Dobrowolski, W.Fijałkowski, B.Maszkowska-Majewska i T.S.Jaroszewski, J.Rudnicka, E.Skierkowska, T.Zielińska.

II. ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ STANISŁAWA KOSTKI POTOCKIEGO

Stanisław Kostka Potocki urodził się w listopadzie 1755 r.¹ w Lublinie, a zmarł 14 października 1821 r. w Wilanowie. Był synem generała artylerii litewskiej - Eustachego Potockiego i Marianny z Kętskich; bratem Ignacego, Jana, Jerzego Michała Potockich. Po ukończeniu Collegium Nobillium rozpoczął studia za granicą, głównie w Italii².

Potocki dosyć wcześnie rozpoczął karierę polityczną. W 1778 r. został wybrany posłem lubelskim na sejmy, a w 1781 r. podstolim koronnym. W tym okresie związany był politycznie z "familia" Czar-toryskich. Pochłaniały go różne intrygi polityczne. Przykładem może być afera i proces Dogrumowej³. W okresie Sejmu Czteroletniego /1788-1792/, należąc do Stronnictwa Patriotycznego, Potocki zwalczał nadużycia ustrojowe, "liberum veto", występował za dziedziczością tronu⁴. Mowy sejmowe zjednały mu przydomek "Księcia mówców". Wraz ze Stanisławem Augustem i Hugo Kołłątajem opracowywał O ustanowieniu i upadku Konstytucji Polskiej 3 V.

¹ Sporną datę urodzin ustala własnoręczna notatka Potockiego z marca 1799 r. wpisana w jego "Pamiętniku interesów" /AGAD - AG Wil 302/. Píše w niej: "Podług notatki, w pugilaresie matki mojej znalezionej i ręką jej pisanej, urodziłem się D... Novembra R.1755 o dwunastej po południu".

² Wielka Encyklopedia Powszechna, t.IX, Warszawa 1967, s.331-332.

³ St.Szenic, Pitaval warszawski, t.1, Warszawa 1957, s.208-236.

⁴ S.K.Potocki, Podróż do Ciemnogrodu i Świstek krytyczny, opracował E.Kipa, Warszawa 1955.

Potocki uczestniczył w założeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk /w 1800 r./. Od 1807 r. był członkiem Komisji Rządzącej Księstwa Warszawskiego, a w 1817 r. został mianowany ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego. S.K.Potocki był nie tylko działaczem politycznym i oświatowym. Zajmował się również literaturą europejską. Zgromadził piękną, do dziś w znacznej części zachowaną bibliotekę. Zbierał głównie dzieła pisarzy polskiego Odrodzenia. Widział w nich źródło odnowy kultury narodowej, której symbolem był dla niego piękny język polski. O doskonałość i czystość języka ojczystego walczyć będzie jako krytyk literacki, a pod koniec swego życia jako minister Oświecenia Królestwa Polskiego.

Spuścizna literacka Potockiego obejmuje cykl felietonów satyrycznych pt. Świstek krytyczny, drukowanych w "Pamiętniku Warszawskim" w latach 1816-1818, powieść Podróż do Ciemnogrodu /1820 r./ zawierającą nasycony aluzjami do ówczesnej sytuacji w Polsce obraz fantastycznego państwa, w którym panuje przemoc feudalna i ciemnota. Utwór ten wywołał ostrą reakcję w kręgach klerykalnych/m.in. polemiczna rozprawa K.Surowieckiego "Świstek warszawski wyświstany" z 1821 r./, która doprowadziła do dymisji Potockiego ze stanowiska ministra. Inne jego prace to O wymowie i stylu /t.1-4, 1815 r./, Pochwały, mowy, rozprawy /t.1-2, 1816 r./.

Przy wielu obowiązkach Potocki zajmował się również sztuką. Był architektem - amatorem. Wykonywał szkice i projekty budowli publicznych /muzeum, projekt przebudowy teatru warszawskiego czy Placu Zamkowego, kościoła Opatrzności/. Wspólnie z Ch.P.Aignerem projektował pałace, pawilony willowe i parkowe /Olesin, Natolin, Wilanów/, fasadę kościoła św.Anny w Warszawie /1788 r./. Interesował się również budownictwem wiejskim /rękopis pracy O architekturze wiejskiej.

Potocki odbył liczne podróże zagraniczne, które rozwinęły jego zainteresowania sztuką i kolekcjonerskie. Przeważnie wyjeżdżał do Italii, gdzie poznał zabytki starożytne. Rozbudziło to jego zainteresowanie sztuką antyczną i archeologią. Pomijam zagadnienie owych podróży, które stanowią przedmiot następnego rozdziału. W 1815 r. wydaje O sztuce u dawnych czyli Winkelman polski, będący częściowo tłumaczeniem dzieła J.J.Winckelmanna Geschichte der Kunst des Alterthums /1764 r./.

Potocki kolekcjonował nie tylko wazy antyczne, rzeźby i gemmy. W swoim pałacu w Wilanowie, którego właścicielem został w 1799 r.,

dzięki zawartemu 2 czerwca 1776 r. małżeństwu z córką ostatniej właścicielki Wilanowa, Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej - Aleksandrą, zebrał wielką kolekcję obrazów, grafiki, monet.

W 1805 r. Potocki otworzył muzeum dla publiczności w Pałacu Wilanowskim⁵. Mieściło się ono w specjalnie na ten cel wzniesionej w 1801 r. neogotyckiej galerii przy północnym skrzydle pałacu wilanowskiego /zaprojektowanej przez Chrystiana Piotra Aignera/ i w dawnych pomieszczeniach mieszkalnych tego skrzydła. Na podstawie tych krótkich wiadomości można powiedzieć, że Stanisław Kostka Potocki był człowiekiem wszechstronnym: naukowcem, pisarzem, działaczem.

III. PODRÓŻE ZAGRANICZNE

Stanisław Kostka Potocki odbył szereg podróży zagranicznych. Miały one charakter turystyczny lub naukowy. W czasie tych wycieczek starał się zwiedzić jak najwięcej miejsc godnych oglądania i robić z tego szczegółowe notatki, które teraz są doskonałym źródłem do badania ówczesnego stanu znajomości dzieł sztuki. W swych podróżach Potocki kierował się głównie do Włoch, kraju, gdzie można było zobaczyć najwięcej dzieł sztuki starożytnej i późniejszej. Zapewne kierowały nim także pasje kolekcjonera. Po raz pierwszy Potocki był w Rzymie w 1765 r. jako 13-letni chłopiec towarzysząc swemu bratu, Ignacemu⁶. Drugi wyjazd nastąpił w 1772 r. i trwał do listopada 1775 r. Potocki przebywał wówczas w Turynie na studiach, a jednocześnie zwiedzał Italię. Jego pobyt w Italii w 1774 r. poświadczony jest zachowanym rękopisem⁷ zawierającym przedmowę do pracy pt. Voyage d'Italie en 1774: cz.I "Sur l'histoire et la geographie de l'Italie en général", cz.II "De l'entrée de l'Italie par la Savoie", cz.III "Notes sur l'Italie et sur la Savoie". W czasie tego pobytu⁸ zwiedzał Lozannę, Genewę, Turyn, Piacenzę, Parmę, Modenę, Bolonię, Rimini, Ankarę, Loreto, Spoleto, Terni i

⁵ Por. przypis 2.

⁶ J. Rudnicka, Role S.K. Potockiego w polskim życiu kulturalnym, Biul. Historii Sztuki, II, 1972, s. 199-200.

⁷ APP 245 k 374-394.

⁸ St. Lorentz, K. Michałowski. Prace Komisji Historii Sztuki, VIII, 1946, s. 306. "Kronika".

Rzym, gdzie przybył 6 XII 1774 r.⁹. W maju 1775 r. Potocki wyjechał na Sycylię i Malte¹⁰. W swym rękopisie, dotyczącym tej podróży, podaje wydatki związane z życiem i zakupami dzieł sztuki nowożytnej. 14. listopada 1775 r. powraca do Warszawy.

Na okres pobytu Potockiego w Italii, w 1775 r. St.Lorentz¹¹ datuje pierwsze jego badania archeologiczne na cmentarzysku w Nola. W AGAD znajduje się rękopis¹², w którym Potocki daje po francusku opis swych wykopalisk, nie podając jednakże daty ich prowadzenia. Ale karty te znajdują się między listami z 1775 r., a po tym opisie następuje list do Ustrzyckiego, przyjaciela Potockiego, z 1782 r. Tak więc można przyjąć, że pierwsze wykopaliska w Nola były prowadzone między 1775 a 1782 r. Należy wyłączyć okres od 2 VI 1776 r., kiedy to został zawarty związek małżeński między Potockim a Aleksandrą Lubomirską. Po tej dacie państwo Potoccy mogli udać się w podróż po Italii, co nie jest poświadczane żadnym rękopisem, ale pomocą do datowania tej podróży jest praca syna Potockiego, Aleksandra¹³, w której mamy ustęp poświęcony wykopaliskom w Nola. Aleksander Potocki pisze o 160 wazach znajdujących się w zbiorach pałacu wilanowskiego, które: "częścią znalezionych przez odkopywanie ziemi na ten cel przedsięwzięte w Noli pod Neapolem przez Hr.Stanisława Potockiego w czasie jego pobytu we Włoszech 1776".

W 1775 r. Potocki odbył wycieczkę na Wezuwiusz. Jej opis w języku francuskim figuruje w dwóch rękopisach: APP 249 k 294-306, nosi tytuł: Voyage en Vesuve en 1775". Natomiast w APP 262 I k 300-308 znajduje się ten sam tekst, ale wyraźnie jest dopisane¹⁴ "en 1786"¹⁵. Przymuszczalnie przebywając w Italii w latach 1785-1786

⁹ Notatki z tej podróży spaliły się w Warszawie w 1944 r.

¹⁰ AGW - Anteriora - 298 k 39-73; St.Lorentz, Polskie badania archeologiczne w okresie wczesnego klasycyzmu, w: Epoka Peryklesa, Biblioteka Meandra, X, 1949, s.113.

¹¹ St.Lorentz, O polskich zbieraczach waz antycznych, Meander, II, 1947, s.13.

¹² APP 249 k 306-309.

¹³ A.Potocki, Spis obrazów znajdujących się w Galerii i pokojach Pałacu Wilanowskiego, Warszawa 1834, s.13.

¹⁴ Prawdopodobnie już po śmierci Potockiego, ponieważ wszystkie jego rękopisy były porządkowane przez syna - Aleksandra i wnuka - Augusta Potockich oraz w okresie "panowania" Branickich w Wilanowie.

¹⁵ M.L.Berhnhard, Wycieczka na Wezuwiusz S.K.Potockiego, Meander, VII, 1952; datuje ją na 1786 r., opierając się na tekście z APP 262 I k 300-308.

Potocki odbył po raz drugi podróż na Wezuwiusz i dał opis wrażeń z pierwszej wycieczki lub też w listach do żony zamieścił swe wspomnienia z 1775 r.

W latach 1777-1778 Potocki prowadzi prace wykopaliskowe w Laurentum koło Rzymu, na terenie tzw. willi Pliniusza Młodsze¹⁶. Ten sam rok wykopalisk w Laurentum podaje St.Lorentz¹⁷ i Słownik Artystów Polskich¹⁸. Natomiast M.L.Bernhard¹⁹ datuje je na 1975 r., na pewno niesłusznie, ponieważ jest to sprzeczne ze źródłami archiwalnymi.

Od września 1779 r. prawdopodobnie do sierpnia 1780 r. wraz z żoną Aleksandrą, Elżbietą Potocką /żona Ignacego/ i Ks. Piramowiczem, Potocki zwiedza miasta Italii opisując²⁰ zabytki architektury i sztuki oglądane w Weronie, Mediolanie, Mantui, Wenecji, Ferrarze, Bolonii, Rzymie. W czasie tej podróży kupuje szereg książek o architekturze²¹, kopiersztychów i albumów z rysunkami /m.in. Bartoli, Witruwiusz, Serlio, Palladio, Vignola, Desgodetz/. Nawiązuje stosunki z Carlo Antoninim - pośrednikiem króla Stanisława Augusta w nabywaniu dzieł sztuki²².

Celem następnej podróży odbytej w 1783 r. były Niemcy²³. Potocki wyruszył w końcu maja 1783 r. z Polski udając się do Berlina, Poczdamu, Karlsbadu, następnie zwiedzał muzea, galerie i pałace Drezna, Lipska, Kassel, Frankfurtu, Moguncji, Koblencji, Bonn, Kolonii, Düsseldorfu. Był także w Aix - la - Chapelle i w Spa.

W 1784 r. przebywał w Polsce i wówczas /28 sierpnia/ przysłano mu książki zakupione²⁴ w czasie podróży 1783 r. u księgarza berlińskiego Bordeaux et Fils. Są to głównie dzieła pisarzy starożyt-

¹⁶ BN, wilan. kat. 66^c, s.92, poz.27 i 28.

¹⁷ Polskie badania archeologiczne w okresie wczesnego klasycyzmu, s.118; Domus Aurea Nerona i Villa Laurentina, Meander, I, 1946, s.318.

¹⁸ T.I, s.230-232, hasło "Brenna".

¹⁹ Wystawa poświęcona działalności S.K.Potockiego, Rocznik Hist. Sztuki, I. 1956, s.526.

²⁰ APP 245 k 2-362; APP 279/b, t.I k 52-228.

²¹ APP 255 k 46-71.

²² J.Rudnicka, op.cit., s.201.

²³ APP 249 k 333-346; APP 256 k 1-115.

²⁴ AGW - Anteriora - 298 k 51-75.

nych, pozycje z zakresu historii i podróżnictwa, albumy, m.in. Plan des deux maisons de Campagne de Pline.

Najwięcej informacji o badaniach archeologicznych i kształtowaniu kolekcji przez Potockiego zawierają jego listy w języku francuskim do żony, pisane z następnej podróży po Italii, w okresie od sierpnia 1785 r. do maja 1786 r., odbytej z Izabellą Lubomirską²⁵.

Wyjazd z Karlsbadu nastąpił 13 lipca 1785 r. 11 września Potocki był już w Trieście. Trasa podróży biegła przez Wenecję, gdzie Potocki zachwycony jest czterema antycznymi kołmi z fasady Bazyliki św.Marka²⁶. Następnie zwiedza Padwę, Vicenzę, Weronę, Mediolan, Modenę, Bolonię, Ankonę, Loretto, Rzym i 12 grudnia 1785 r. jest w Neapolu, gdzie przebywa do 1 marca 1786 r. Następnego dnia /13 grudnia/ pisze do żony, że kupił wazę z nowych wykopalisk w Kampanii. 16 grudnia nabył u antykwarium Zarillo gemmę z przedstawieniem głowy, prawdopodobnie Ptolemeusza. W liście z 23 grudnia podaje, że ma gemmę z wyobrażeniem Liwii oraz inną, przedstawiającą Herkulesa ujarzmionego przez Amora. 5 stycznia donosi o rozpoczęciu wykopalisk w Nola, gdzie znalazł w grobach wazy, jak pisze "etruskie", m.in. "łzawnice". Była to jego druga kampania wykopaliskowa w Nola po pierwszych pracach prowadzonych w 1776 r. W liście z 14 stycznia donosi żonie o rozkopaniu grobów, w których znalazł kilka naczyń greckich. W czasie pobytu w Neapolu kupił również "resztki" z rzymskiej Villi Negroni, m.in. popiersie Eliusza Cezara /zwanego przez Potockiego Heliocezarem/ oraz gemmę z wyobrażeniem Omfali i Herkulesa. W liście z 21 stycznia Potocki pisze, że czeka na Aignera, który potrzebny mu jest do wykopalisk w Kapui /nie podjętych zresztą nigdy/. Spodziewa się również, że Aigner przywiezie wymiary jego biblioteki i będzie można zaplanować rozmieszczenie waz w szafach. Aigner przybywa do Neapolu na początku lutego 1786 r. 3 lutego Potocki donosi, że Aigner rysuje wazy antyczne wykopane w Nola i że razem zdejmują plan Pompei. 1 marca 1786 r. Potocki i Aigner są w Rzymie i tego dnia pisząc do żony, obiecuje przywieźć do Warszawy

²⁵ APP 262 I k 5-428; APP 279/b, t.I k 50, 100, 196, 634; B.Majewska-Maszkowska, T.S.Jaroszewski, Podróż S.K.Potockiego do Włoch w 1785-1786 r. w świetle jego korespondencji z żoną, w: Sarmatia Artistica. Księga pamiątkowa ku czci prof. Wł.Tomkiewicza, Warszawa 1968, s.211-234.

²⁶ Ibid., s.219.

rysunki, statuy, wazy i kamee. Wraz z Aignerem mieszkają na Piazzę di Spagna, gdzie Potocki urządził pracownię architektoniczną. Związane jest to prawdopodobnie z pracami nad rekonstrukcją willi Pliniusza Mł. w Laurentum. 4 marca - Potocki zobowiązuje się przywieźć żonie tekę, która ma stanowić "pendant" do opracowanej przed laty willi Pliniusza Mł. List z 1 kwietnia /Rzym/ zawiera krótkie zestawienie zakupów poczynionych w Neapolu i Rzymie oraz podanie liczby waz znajdujących się w posiadaniu Potockiego - kolekcja naczyń ma liczyć około 100 sztuk. W liście z 5 kwietnia /Rzym/ - Potocki mówi o trzech statuach antycznych w swoim zbiorze, nie podając jednakże co przedstawiają²⁷. W liście do żony z 15 kwietnia pisze, że jest dumny posiadając tak piękną kolekcję waz "etruskich" i posągów. Wszystkie zbiory, a więc wazy greckie, rysunki, obrazy, książki zostały wysłane w 1786 r. z Rzymu w skrzyniach do Polski²⁸, natomiast należność za przesłanie Potocki zwrócił dopiero w 1796 r.²⁹ W końcu maja 1786 r. Potocki powraca do Polski na krótko, bowiem już 19 marca 1787 r. pisze listy z Wenecji³⁰, skąd udaje się do Paryża i Londynu.

Projekt wyprawy angielskiej /18 maj - 17 lipiec 1787 r./ narodził się³¹ w Paryżu, gdy Potocki oraz J.U.Niemcewicz przybyli do Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej /8 kwietnia, Paryż/. Nabytki poczynione w Londynie mają oczywiście inny charakter niż zakupy w Italii w latach 1785-1786. Do Polski odesłano w sześciu skrzyniach książki /około 43 dzieła z dziedziny historii sztuki i archeologii/, a także szkła i wazy chińskie³². Jedyne zabytki starożytny to "biust Germanika lub Augusta", który kupił przypadkiem /list z 18 czerwca, Londyn/. Niestety, nie udało mi się zidentyfikować tej rzeźby z zabytkami Lapidarium wilanowskiego. 17 lipca

²⁷ APP 279/b, t.IV k.196.

²⁸ AGW - Księgi kasowe - 386.

²⁹ AGW - Księgi kasowe - 391.

³⁰ APP 262 I k 436.

³¹ APP 262 I k 515-586; B.Majewska-Maszkowska, T.S.Jaroszewski, Podróż S.K.Potockiego do Anglii w 1787 r. w świetle jego korespondencji z żoną, Biul.Historii Sztuki, II. 1972, s.211-218.

³² BN, Kat. wilan. 66; W.Skierkowska, Warsztat pracy S.K.Potockiego, Biul.Historii Sztuki, II. 1972, s.178-192.

1787 r. Potocki i Izabella Lubomirska wracają do Paryża, a 6 lutego 1788 r. są już w Lublinie. W 1795 r. Potocki znów pojechał do Italii, tym razem z żoną i synem³³. W maju 1795 r. Potoccy są w Weronie³⁴, skąd udają się do Mantui, Padwy, Modeny, Florencji, Lukki, Sieny, Pizy, Liworno, Rzymu. Z okresu pobytu w Rzymie /22 kwietnia - 21 listopada 1796 r./ zachował się w języku polskim pamiętnik zawierający³⁵ opisy zabytków Wiecznego Miasta, m.in. Monte Cavallo i piramidy Cestiusza, term Karakalli, Dioklecjana, a także pałaców: Villa Mattei, Albani, Ludovisi, Palazzo Barberini.

W czasie pobytu we Włoszech w latach 1795-1797 Potocki sporządził katalog rzeźb znajdujących się w poszczególnych pałacach i willach rzymskich oraz zabytków architektury, w języku włoskim³⁶. Podzielony jest on na dwie części: I. Rzeźby³⁷ - 1/ Zbiory Muzeów: Clementino, Capitolino i pojedyncze zabytki³⁸, 2/ Rzeźby z pałaców i willi rzymskich³⁹. II. Budowle antyczne⁴⁰ - Termy Tytusa i Karakalli, Cloaca Maxima, kolumny Trajana i Antoninusa Piusa /Marka Aureliusza/, świątynia Izydy i Serapisa, Łuk Konstantyna Wielkiego, Mauzoleum Hadriana. Te katalogi stanowiły na pewno jedno z głównych źródeł Potockiego przy rozszerzaniu dzieła Winckelmanna. Mając opracowane zbiory rzymskie mógł z łatwością, posługując się przykładami, pisać o rozwoju sztuki rzymskiej, omówionej niedokładnie przez Winckelmanna.

Z Rzymu Potoccy wyruszyli przez Perugię, Florencję /wrzesień 1796 r./⁴¹, Kortonę, do Niemiec, gdzie byli w lipcu 1797 r. Z czerwca 1799 r. zachował się paszport włoski⁴² wystawiony dla Potockiego, jego żony i syna Aleksandra. W lipcu - październiku

---

³³ APP 366 k 21 - paszport niemiecki z 2 października 1795 r. dla S.K.Potockiego, Aleksandry z Lubomirskich Potockiej i Aleksandra Potockiego.

³⁴ APP 256 k 119-392.

³⁵ APP 249 k 260-273.

³⁶ APP 258 k 299-322.

³⁷ APP 258 k 299-317.

³⁸ APP 258 k 299-305. Pokrywa się z katalogiem w języku francuskim: APP 256 k 324-330.

³⁹ APP 258 k 306-317. Pokrywa się z katalogiem w języku francuskim: APP 238 k 481-487.

⁴⁰ APP 258 k 317-322.

⁴¹ AP 256 k 348-360; APP 262 II k 657-687.

⁴² APP 366 k 19.

1807 r. Potocki przebywał⁴³ w Dreźnie i Lipsku, skąd udał się do Paryża /styczeń-sierpień 1808 r./⁴⁴. W czasie pobytu w stolicy Francji kupuje książki i liczne przedmioty artystyczne: kameę Ptolemeusza /z oprawą od Durant/, kameę Julii, kameę Patroklesa. Zabytków tych nie można obecnie odnaleźć i zidentyfikować. Z Paryża wraca do Polski przez Drezno⁴⁵.

IV. WINCKELMAN POLSKI A GESCHICHTE DER KUNST DES ALTERTHUMS

Stanisław Kostka Potocki nie był pierwszym historykiem sztuki w Polsce. Wyprzedził go ks. Włodek, autor dzieła z 1780 r. O naukach wyzwolonych w powszechności i szczególności /NB w. 215/, w którym dużo miejsca poświęcił historii i poglądom estetycznym⁴⁶. Ale Potocki pierwszy opracował w języku polskim poważne dzieło naukowe o rozwoju sztuki starożytnej, O sztuce u dawnych czyli Winkelmana polski, wydane w 1815 r., oparte na słynnej historii sztuki starożytnej J.J.Winckelmanna wg francuskiego wydania opracowanego przez Michela Hubera Histoire de l'art de l'antiquité /Lipsk 1781 r./. W 1803 r. Potocki na posiedzeniu Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk wygłosił referat⁴⁷ na temat przyszłego dzieła, różnic w stosunku do Geschichte der Kunst des Alterthums Winckelmanna oraz omówił jeden z rozdziałów, a mianowicie "O sztuce u Chaldejczyków". W swym wystąpieniu Potocki przedstawił jako główny cel opisanie piękna dawnej sztuki. Te postulaty są również wyłożone w "Przedmowie", "Wstępie" oraz t.I r.I i t.II r.XV dzieła O sztuce u dawnych. W "Przedmowie" Potocki omówił swój pogląd na sztukę, który nie odbiega od Winckelmanna. "Sztuka - pisze - nie jest niczym innym, jak naśladownictwem natury, wyborem i stosunkiem niektórych jej części" /t.I, s.11/. W głoszeniu naśladownictwa natury widać wpływ francuskich estetyków XVIII w., np. ks. Batteaux, który napisał Les Beaux arts reduits à un seul prin-

⁴³ APP 262 II k 1528-1552; APP 263 I.

⁴⁴ APP 263 I; AGW - Anteriora - 302 k 240-247.

⁴⁵ APP 263 I.

⁴⁶ M.Loret, Życie polskie w Rzymie w XVIII w., Rzym 1930 r., s.253.

⁴⁷ S.K.Potocki, O sztuce u dawnych. DySSERTACJA, Warszawa 1803r.

cipe w 1746 r.⁴⁸ Według niego, sztuka polega na odtwarzaniu natury przez indywidualne jej pojmowanie i wybór tych przedmiotów widzialnych, których odtwarzaniem artysta naturę podnosi i doskonali. Teorię Batteaux o subiektywnym wyborze przez artystę pięknych szczegółów z przedmiotów widzialnych w naturze Potocki łączy z teorią Winckelmana o niedościgłym odtwarzaniu natury przez starożytnych. Od Winckelmana przejął także metodę pracy, oglądanie i porównywanie dzieł sztuki, w celu wyciągania dalszych, uogólniających wniosków.

Pomimo tych założeń, Potocki nie był skłonny do głębszych refleksji teoretycznych. Chciał bowiem napisać pracę o sztuce starożytnej przeznaczoną dla ogółu, a nie jak Winckelmann dla znawców sztuki. Pisze: "Otóż przyczyny, dla których nazwać go /dzieło Winckelmana/ raczej można użytecznym materiałow składem, dla ludzi już w Sztuce biegłych, niż łatwą skazówką dla tych, którzy dopiero oswoić się z nią szukają" /t.I, s.16/. "Odcięcie od niego tego wszystkiego co jest zbytniem, dodaniem tego, czego brak sama osnowa rzeczy wskazuje, umiarkowania przesadnej imaginacji, zapędów, sprostowania niedostrzeżeń, uporządkowania całego pasma rzeczy ile tego dopełnić można, zbytnio się nie oddalając od wskazanego przez Winckelmana toru" /t.I, s.17,18/. Potocki uważał siebie za "znawcę sztuk", który szuka w nich tylko piękności w przeciwieństwie do "starożytnika" jakim był Winckelmann, który "odkrywa tajemnice wieku" /t.I, s.15/. Zarzuca mu pominięcie zabytków architektury i malarstwa /t.I, s.30/. Gani także metodę wykładu Winckelmana, brak jasności i przejrzystości /t.I, s.35,43/. Odrzuca to, co nazywa erudycją Winckelmana /t.I, s.14/, a co było interpretacją ikonograficzną i w rezultacie skreśla wiele opisów oraz nie podaje szczegółowej analizy poszczególnych dzieł sztuki. W celu zmniejszenia "erudycyjnego balastu" odrzuca aneksy zawarte u Winckelmana jak bibliografia, indeks rzeczowy i indeks zabytków, spis ilustracji. Główną wadą dzieła Winckelmana jest, według Potockiego, pominięcie sztuki "Chaldejczyków", "Hindusów", Chińczyków, wśród których miała rozwinąć się najdawniejsza kultura /t.I, s.22-27/. Dlatego wprowadza nowe rozdziały o sztuce Wschodu.

Wykaz uzupełnień zawarty w "Przedmowie" /t.I, st.27-33/ przedstawia się następująco:

⁴⁸ T.Mańkowski, O poglądach na sztukę w czasach Stanisława Augusta, Prace Sekcji Hist.Sztuki i Kult.Tow.Nauk.Lwowskiego, II, z.1, 1929, s.72.

- T.I, R.I - część uwag ogólnych o sztuce,
R.II-V - w całości opracowane przez Potockiego,
II - "O sztuce u Chaldecyzyków",
III - "O sztuce u Persów",
IV - "O sztuce u Chińczyków",
V - "O sztuce u Indianów",
R.VI - wzmianki o użytkowaniu szkła,
T.II, R.XII - szerzej omawia wazy greckie,
R.XIII - "O sztuce Fenicjan i Żydów",
R.XXI - akapit o malowidłach,
T.III, R.XXVI - informacje o malarstwie enkaustycznym,
R.XXVII - "O wynalazcach figur bogów u dawnych",
R.XXXII-XXXIV - rozwój sztuki rzymskiej od Septimisza Sewera do Fryderyka II.

Dzieło jest również poszerzone o wyciąg z Historii naturalnej Pliniusza St., z ks. 33-36. Przy pisaniu swej rozprawy Potocki podkreśla /t.I, s.35/, że nie miał trudności językowych tworząc nazewnictwo dla nieznanych dotąd w Polsce zjawisk sztuki.

Bardzo ważny materiał źródłowy dla odtworzenia procesu powstawania dzieła Potockiego stanowią brudnopisy i notatki, m.in. liczne wyciągi. Do tej grupy można zaliczyć następujące archiwalia:

APP 236 "HISTORIA CZASÓW"

k 277-290 "O sztuce Chalicyczyków".

Są to rozważania o początkach sztuki asyryjskiej, rozwoju nauk astronomicznych i założycielach Babilonu. Noty te pokrywają się z t.I, r.II, s.125-145.

k 290-312 "O Egipcjanach".

Wypisy z przedmowy do dzieła V.Denona⁴⁹. Dotyczą monumentalnej architektury egipskiej, pałaców i świątyń Teb, obelisków z hieroglifami, grobów Królewskich. Dalej należy wymienić notatki na temat ubiorów Egipcjan i wyciąg z Caylusa⁵⁰ na temat kultu faraonów.

⁴⁹ Voyage dans la basse et la haute Egypte par..., Paris 1829.

⁵⁰ Recueil des Antiquités égyptiennes, étrusques, grecques et romaines, Paris 1751/64, t.III, s.44.

k 312-351 "O sztuce u Persów dawnych i o Persach".

W nocie znajdujemy wypisy z Herodota, ks.I, r.III, dotyczące religii perskiej. Te dane włączył Potocki do t.I, r.III, s.159. Podobnej tematyki dotyczą wyciągi z Fouchera⁵¹ i Hancarvilla⁵² na temat Zoroastri oraz z Chardina⁵³ o Persepolis.

APP 238 "MYŚLI I FRAGMENTA STANISŁAWA Hr.POTOCKIEGO, PREZESA SENATU"

Wypisy z Gibbona⁵⁴ dotyczące historii Aten /k 314/, Rzymu okresu Antoninów /k 445-450/ oraz Persji /k 450-452/.

APP 249 "BRULIONY WŁASNORĘCZNE S.K.POTOCKIEGO"

Na k 389-392 tego zbioru Potocki pisze o sztuce u Persów, nie podając jednak źródeł. Daje także wyciąg z Winckelmana /t.II, s.19/ o rzeźbiarzach: Fidiaszu, Poliklecie, Skopasie, Alkame-nesie.

Najważniejszym źródłem jest rękopis APP 258 "WYPISY DO DZIEŁA Hr. S.POTOCKIEGO O SZTUCIE U DAWNYCH".

Pierwsze karty zawierają wyciąg z Pliniusza St. Historia naturalna ks.35 o sztuce malarskiej. Wiele luźnych kart stanowią wypisy różne.

- ENCYCLOPEDIE METHODIQUE - dział "Antiquité", t.IV, o Persepolis, NIEBUHR o Persji, CHARDIN t.I, o Persepolis.

Z Gibbona /t.X, s.260, 288/ zaczerpnął wiadomości o kolosie Rodyjskim i rzeźbie przedstawiającej Kastora i Polluksa. Rękopis zawiera również wypis z Barthélemy⁵⁶. Wiadomości o Chinach, Potocki zaczerpnął z Macartneya⁵⁷ i Barrowa⁵⁸, które to wypisy do-

⁵¹ Supplement au voyage de M.Sonnerat dans les Indes des Orientales et à la Chine, Paris 1785, t.27, s.253.

⁵² Recherches sur l'origine, l'esprit et les progrès des arts de la Grèce, t.III, Londres 1785, s.116.

⁵³ Voyages du Ch.Chardin en Perse et autres Lieux de l'Orient, t.II, Amsterdam 1735.

⁵⁴ Histoire de la décadence et la chute de l'Empire Romain, Paris 1778, t.I k 91 - Rzym Antoninów; t.II k 5 - Persja; t.VIII k 333 - o zamknięciu szkół w Atenach.

⁵⁵ Voyages en Arabie, t.II, Amsterdam 1780.

⁵⁶ Voyage du jeune Anacharsis, Paris 1815.

⁵⁷ Voyage dans l'intérieur de la Chine et en Tartarie fait dans les années 1792, 1793 et 1794, t.II,III, Paris 1798.

⁵⁸ Voyage en Chine, t.II, Paris 1805.

tyczą głównie obyczajów i nauki. Wymienione rękopisy w odróżnieniu od innych archiwaliów Potockiego są zbiorem luźnych kart, zapisanych bardzo niewyraźnie.

Poza uzupełnieniami i zmianami wprowadzonymi przez Potockiego, które on sam sygnalizuje w przedmowie, stwierdziłam szereg poważnych niekiedy uzupełnień, które autor pominął milczeniem. Dlatego poniżej przedstawiam wszystkie oryginalne partie O sztuce u dawnych, bez względu na to, czy autor w przedmowie wymienia je, czy pomija.

T.I, r.II "O sztuce u Chaldecyzyków"

Wypisy - APP 236 k 277-290.

ŹRÓDŁA⁵⁹

1/ M.Rollin, Histoire ancienne..., t.I, s.324-392.

2/ ENCYCLOPEDIE METHODIQUE "Antiquité".

t.I, s.386-387 - opis Babilonu,

t.I, s.446 - Kościół Belusa,

t.III, s.325/6, t.I, s.387/8 - ogrody Semiramidy,

t.III, cz.IX "Des Babyloniens"

cz.X "Des Assyriens proprement dits, ou de Ninive"

t.IV, s.17 - Ekbatana,

t.IV, s.287 - opis Niniwy,

3/ "ENCYCLOPEDIE OU DICTIONNAIRE..."

t.III, s.21 - Kościół Belusa

T.I, r.III "O sztuce u Persów"

Notatki: APP 236 k 312-351; APP 238 k 348, k 450-452;

APP 249 k 389-392; APP 258 k 77-87.

ŹRÓDŁA

1/ Ch.Hancarville, Recherches sur l'origine...

t.III, s.113-175 - Persepolis,

s.187 - Tchelminar,

s.116,118 - Zoroaster,

2/ Ch.Chardin, Voyages en Perse...

t.II Persepolis,

t.II, s.15; t.III, s.136 - Chelminar,

t.VIII, s.401-408; s.245-246 - Cyrus, Aleksander Wielki,

t.X, s.117 - Persepolis,

- 3/ M.Rollin, Histoire ancienne...
t.I, s.542-574 - Religia, Zoroaster,
- 4/ C.Niebuhr, Voyages en Arabie
t.II, s.99-144 - Persepolis,
- 5/ C. Le Brun, Voyage de... par la...
t.II, s.261-292 - Persepolis,
- 6/ Caylus, Recueil des Antiquités...
t.III, s.50; t.IV, s.65 - Chelminar,
- 7/ Foucher d O., Supplement au voyage...
t.XXVII, s.253 - Zoroaster,
- 8/ M.Gibbon, Histoire de la decadence...
t.II, s.5-56 - sztuka Persów,
- 9/ M.Voltaire, Questions sur l'encyclopedie...
t.VII, s.422-428 - Zoroaster,
- 10/ - ENCYCLOPEDIE METHODIQUE
Antiquité, t.III, cz.VI - Zoroaster,
t.IV, s.641-665 - Persepolis,
Geographie ancienne, t.II, s.526 - Persepolis,
t.II, s.527-533 - Religia, Zoroaster, Mitra.

T.I, r.IV "O sztuce u Chińczyków"

Wypisy - APP 258 k 224-253

ŹRÓDŁA

- 1/ J.Barrow, Voyage en Chine, t.I, II,
- 2/ G.Macartney, Voyage dans l'intérieur...
T.II, r.1, s.60-64 - jedwab,
T.II, III - podstawowe wiadomości o sztuce Chin,
- 3/ W.Chambers, Dessins des edifices...
- 4/ M.Voltaire, Questions sur l'encyclopedie...
T.III, s.109 - idole gliniane,
T.III, s.101 - Konfucjusz,
- 5/ - ENCYCLOPEDIE METHODIQUE
Architecture, t.I, s.644/653 Ogrody w Chinach,
s.653/671 Architektura
- 6/ - ENCYCLOPEDIE OU DICTIONNAIRE...
t.III, s.343 - Konfucjusz,
s.347 - Porcelana⁶⁰

⁶⁰ J.Rudnicka, Biblioteka wilanowska, Warszawa 1967, s.103, błędnie podaje źródło uważając, że z t.III, s.320 przepisał artykuł o Chinach.

T.I, r.V "O sztuce u Indów"

ŹRÓDŁA

- 1/ W.Robertson, Recherches historiques...
- 2/ M.Sonnerat, Voyager aux Indes...
t.I, ks I,II; t.II, ks V.

T.I, r.VI "O materiałach w rzeźbie"

S.316-338 poświęcone przedmiotom ze szkła są opracowane przez Potockiego wg J.J.Barthelemy, Sur le mode de fabrication des verres dans l'Antiquité /Paris 1821, t.IV, s.415-420/.

Rozważania o użytkowaniu szkła Potocki poszerza wiadomościami o zabytkach Gabinetu Herkulańskiego, mówiąc o "wielkich półmiskach z białego szkła" i o przedmiotach z jego własnego zbioru, m.in. o głowie Bachantki znalezionej w S.Maria di Capua, a stanowiącej prawdopodobnie imadło "wazy" szklanej /s.340/.

T.I, r.VIII "O Egipcjanach"

Na s.373 i 399 w przypisie "a" Potocki wymienia egipskie figury zwierzęce znajdujące się w ówczesnych zbiorach, podając trzy lwy granitowe ze zbioru Starożytności Drezdeńskich, zamiast jednego, o którym wspomina Winckelmann. Wśród zabytków przedstawiających figury kobiece, Potocki omawia /s.298/ gemmę z głową Izydy wykonaną w okresie rzymskim, ze swojej kolekcji.

T.I, r.IV "O części mechanicznej sztuki u Egipcjan"

Na s.412-413 Potocki omawia Zodiak w Teutiris wg Denona⁶¹. Na s.415 /przypis "a"/ mówi o granicie, z którego wykonywano w Egipcie obeliski. Widział taki w posiadłości Zofii Potockiej - Zofiówce pod Humanem.

T.II, r.XII "O sztuce pogranicznych Etruskom narodów"

Na s.42-43 i 55-57 Potocki podaje oryginalne spostrzeżenia o "wazach etruskich" na podstawie własnych obserwacji poczynionych w czasie wykopalisk w Nola.

⁶¹ Op.cit., t.I, s.305.

Wyroby ceramiczne greckie nazywano mylnie "wazami etruskimi"⁶². Nazwa ta nadana im w XVIII w. związana była z rozwojem wykopalisk na obszarze starożytnej Etrurii - Toskanii. Termin "waza", z francuskiego "un vase", w języku polskim pojawia się po raz pierwszy u Potockiego, który mówi "ten waz" lub "waza etruska". Zajmując się zagadnieniem pochodzenia pewnych grup naczyń stwierdza, że ta ostatnia nazwa jest mylna /t.II, s.42/: "Lecz co najwięcej wzmacnia mniemanie, że mylnie Etruskom przesądzonemi były, są piękne wazy takowe obficie w Sycylii znajdujące się, co niekiedy iak Nolańskie, greckie noszą napisy".

Dalej Potocki wymienia kolekcję waz /s.55-56/ Walickiego, liczącą około 100 naczyń. Część miała pochodzić ze zbiorów O.O.Teatynów w Neapolu otrzymanych od kolekcjonera G.Valetta. Duży zbiór waz etruskich miał posiadać St.Poniatowski, m.in. "waz ogromny, rzadkiej piękności, darowany sobie od dworu Neapolitańskiego, którego tyle i tak dokładnych przeobrażeń dostarczyła nam fabryka Belwederska". Również w Łańcucie, ks. marszałkowa Lubomirska miała posiadać wazy greckie kupione u starożytnika neapolitańskiego, Zarillo. Potocki mówi też o własnej kolekcji liczącej około 100 naczyń, zgromadzonej w Neapolu /s.55/. Pomimo ubytków w tym zbiorze, o których sam pisze /s.56/, pozostało mu jeszcze wiele pięknych naczyń, m.in. "wielki waz Nolański" /identyfikowany przez M.L.Bernhard jako amfora Malazra Centauremachii MN 147367/⁶³.

T.II, r.XIII "O sztuce u Fenicyków i Żydów"

Potocki dodaje wiele informacji dotyczących nie tylko sztuki, ale również życia gospodarczego, pisząc o handlu, żegludze i typach okrętów fenickich /s.66-92, 96-112/.

ŹRÓDŁA

- 1/ M.Bourguer, Nouveau traité de navigation...
- 2/ S.Bochart, Geographia sacra ks I, s.39
- 3/ R.Fabretti, De columna Traiani...

O triremach - okrętach fenickich

⁶² M.L.Bernhard, Greckie malarstwo wazowe, Wrocław 1966, s.11.

⁶³ S.K.Potocki, kolekcjoner waz greckich, Meander, VI, 1951, s.442.

- 4/ Josephus Flavius, Histoire de Juifs...
ks VII, s.191 - świątynia Salomona
- 5/ M.J.Justinus, Justynusa historyka... ks 12
- 6/ J. La Roque, Voyage de Syrie...
ks I, s.21, 289 - Wodozbiory Salomona
- 7/ J.B.Mirabaud, Opinions des anciens sur les Juifs
- 8/ M.Prideaux, Histoire des Juifs... - świątynia Salomona
- 9/ M.Rollin, Histoire ancienne..., t.II - o żegludze
fenickiej
- 10/ C.Savary, Lettres sur l'Egypte
t.II - wodozbiory Salomona

T.II, r.XVII "O piękności ciała ludzkiego"

Na s.252 Potocki dodaje wiadomość o czterech koniach brązowych znajdujących się przed bramą Tuileriów, a niegdyś zdobiących szczyt kościoła św. Marka w Wenecji. Chodzi tu⁶⁴ oczywiście o czwórkę rumaków z brązu, stanowiących pozostałość antycznej kwadrygi, umieszczonych nad wejściem głównym Bazyliki św. Marka. Kwadryga powstała prawdopodobnie w III w.p.n.e. W IV w.n.e. przywieziono ją do Konstantynopola i umieszczono nad bramą hipodromu. Po zdobyciu Konstantynopola przez krzyżowców w 1204 r., doża Enrico Dandolo wywiózł dzieło do Wenecji. Konie zajęły honorowe miejsce na tarasie bazyliki San Marco, na którym zasiadali ongiś dożowie i patrycjusze w czasie tradycyjnych obchodów i świąt. W k. XVIII w. Napoleon podczas podboju Włoch zapragnął, aby ten symbol dawnej potęgi Wenecji ozdobił jego stolicę. Konie zostały początkowo umieszczone nad wejściem do pałacu Tuileries, a następnie na łuku triumfalnym na placu du Carrousel. Po osiemnastu latach, w 1815 r., wróciły na taras. S.Marco. Kwadrygę widział Potocki prawdopodobnie w czasie swej podróży do Paryża w 1808 r.

T.II, r.XIX "O postępie i upadku sztuki u Greków"

Na s.319 i 343-344 w przypisie "a" Potocki pisze o rzeźbie przedstawiającej Kastora i Polluksa wg E.A.Viscontiego, Museo Pio Clementino, t.I, s.73. Jest to rzeźba przedsta-

⁶⁴ S.Wsiewołowska, Wenecja, Warszawa 1974, s.26-27.

wiająca Dioskurów, znaleziona w termach Konstantyna, znajdująca się na Kwirynale w Rzymie /Monte Cavallo/.

T.II, r.XXI "O malowidłach u dawnych"

W rozdziale tym Potocki szerzej omawia malarstwo starożytne /s.409-417/. Wiadomości czerpie z Pliniusza St. Historia naturalna /ks 33 i 36/ i Hancarvilla /Recherches sur l'origine..., t.II, r.1/. Uważa, że wielka ilość zachowanych dekoracji ściennych i występowanie ich nawet w podrzędnych miastach Italii, jak Herkulanum, Pompeje, Stabiae, świadczy o wysokim poziomie rzymskiego malarstwa ściennego. Potocki opracował również szerzej zagadnienie mozaiek /s. 429-433/. Rozróżnia trzy rodzaje za J.Lipsiusa, Antiquitatum Romanarum, s.410: "opus tessellatum" - posadzkowa, "opus vermiculatum" - ścienna, "opus segmentatum" - drewniana. Jest to mylny podział, bowiem "opus tessellatum" to mozaika układana z kostek kamiennych, a "opus vermiculatum" - z kostek nieregularnych. Obie były technikami mozaiek podłogowych, dopiero w okresie Augusta zaczęły być stosowane przy dekoracji ścian⁶⁵. Natomiast nigdy nie istniał "opus segmentatum" /zapewne miał na myśli "opus sectile", czyli intarsję z płyt marmurowych/.

T.III, r.XXVI "O sztuce pod panowaniem Aleksandra"

Partie dotyczące twórczości poszczególnych malarzy Potocki znacznie przerobił lub dodał nowe wiadomości /s.61-71/ wg Pliniusza St. Historia naturalna, ks. 35, rozdz.X. Pisząc o Apellesie z wyspy Kos podkreśla mistrzostwo tego artysty w malowaniu wdzięków⁶⁶. Poszerza dane o malarzach takich jak Arystydes, Protogenes, Asklepiodor, Nikomachos⁶⁷ oraz omawia innych: Eiloxenosa /"Bitwa Aleksandra z Dariuszem"/ i Peneusza. Oryginalne wtręty Potockiego dotyczą malarstwa enkaustycznego /s.72-79/, także wg Pliniusza St. ks. 35, rozdz.XI.

⁶⁵ A.Sadurska, Archeologia starożytnego Rzymu, t.I, s.220-237.

⁶⁶ Wypis Potockiego /s.89/ z 35 ks. Pliniusza St., Historia naturalna.

⁶⁷ Wypis Potockiego /s.98, 101-104/ z 35 ks. Pliniusza St., op.cit.

T.III, r.XXVII "O wynalazcach figur bogów u dawnych"

Rozdział ten pisany był na podstawie źródeł starożytnych, do których należą: Homera Illiada, Pauzaniaza Przewodnik po Grecji, Pliniusza St. Historia naturalna /ks.31,36,36/, Hezjoda Teogonia, Herodota Dzieje.

T.III, r.XXIX "O sztuce greckiej pod Rzymianami aż do wieku Augusta"

Na s.192 Potocki omawia, pominięty przez Winckelmanna, kolosalny posąg Kariatydy znaleziony przy Via Appia.

T.III, r.XXX "O sztuce od wieku Augusta aż do Trajana"

Wykaz zabytków został znacznie poszerzony o obiekty, znane Potockiemu. Cytuje on /s.196/ głowy portretowe Augusta w Bibliotece na Placu św.Marka i w Villa Albani w Rzymie, kolosalną głowę Liwii w V.Albani; kameę z portretem Augusta ze zbiorów króla Neapolu; kameę Hamiltona /s.197/ i ze zbioru cesarskiego w Wiedniu zw. "Apoteozą Augusta" /"Gemma Augusta"/. Wymienia również /s.198/ kolosalne rzeźby przedstawiające dwie rzeki - Nil i Tyber, które niegdyś znajdowały się w Muz. Watykańskim, a za czasów Potockiego w Paryżu. Potocki prostuje /s.194 i 233 "a"/ mylną wzmiankę Winckelmanna o umieszczeniu Kariatyd przywiezionych z Aten na attyce Panteonu. Attyka, według Potockiego, ozdobiona była pilastrami, gdyż na umieszczenie Kariatyd w tym miejscu nie pozwalała ich wysokość⁶⁸.

Dalej wymienia /s.205/ pominiętą przez Winckelmanna kameę zw. "Apoteozą Tyberiusza" /"Grand Camée de France"/, w Paryżu, w Cabinet des Medailles. Z innych gemm, Potocki zwraca uwagę na kameę z portretem Brytanika ze zbioru Ks. Poniatowskiego.

T.III, r.XXXI "O sztuce od Trajana aż do jej upadku pod Septymem Sewerem"

Przy omawianiu wizerunków Antinonusa, Potocki cytuje statwę /s.259-260/ z pałacu Braskich /"Antinonus Braschi" w Muz. Watykańskim/. Wśród portretów Hadriana dodaje /s.261/ popiersie brązowe tego cesarza ze zbioru Stanisława Augusta.

⁶⁸

Pliniusz St., Historia naturalna, ks. 36.

Należy przypuszczać, że była to nowożytna kopia, jak wiele popiersi marmurowych w zbiorach króla.

T.III, r.XXXII "O sztuce od Septyma Sewera do najścia barbarzyńców na Państwo Rzymskie"

W rozdziale tym Potocki omawia wiele zabytków pominiętych przez Winckelmanna, m.in. głowy Karakalii z Pałacu Rospigliosi i Pałacu Mattei /s.283-284/. Przy opisie Hipodromu w Konstantynopolu, który Potocki nazywa Carogrodem, głównymi źródłami były: M.Gibbon, Histoire de la decadence... /t.IV, s.29/ i R.Pococke, A description of the East... /s.131/. Ostatnie rozdziały: O sztuce u dawnych: XXXII, XXXIII: "O sztuce aż do czasów Karola W"; XXXIV: "O sztuce od Karola W. aż do ostatecznego iey losu w Rzymie i Carogrodzie" były opracowane samodzielnie w oparciu o następującą literaturę:

- 1/ S.Agathias, De imperio et rebus...
- 2/ A.Banduri, Imperium Orientale...,
t.II, s.508 - kolumna Arkadiusza w Rzymie
- 3/ C.Baronius, Annales ecclesiastici, 58 - świątynia Wenera w Kartaginie
- 4/ Ch.Du Cange, Historia Byzantina...,
ks.II, s.104 - hipodrom w Konstantynopolu
- 5/ C.H.Heinecken, Idée générale...,
s.196 - ozdabianie płaskorzeźbą
- 6/ Ch.Le Beau, Histoire du Bas-Empire...,
t.XIV, s.436 i 438 - pałac cesarski w Konstantynopolu
- 7/ F.Nardini, Roma antica,
s.88, 89 - okres Teodozjusza
- 8/ R.Pococke, A description of the East...

Na zakończenie Potocki podaje wyciąg z Pliniusza St. Historia naturalna pt.: "Wyjątki co do sztuk z trzech rozdziałów Pliniusza, ściągające się do malarstwa i snycerstwa u dawnych", wg ks. 33,4,12; 34,7,8; 35,1-2; 36,4,5.

V. ARCHITEKTURA STAROŻYTNA - DZIEŁO NIE WYDANE

Stanisław Kostka Potocki w swoim dziele O sztuce u dawnych pomiąga zagadnienia architektury obiecując napisać oddzielną pracę o budownictwie egipskim, greckim i rzymskim: "Króy dzieła Winckelmana nie pozwolił mi dołączyć do niego Architektury, bez przerwy tey iego osnowy, która iedynie sztuki z bliska naśladowujące Nautrę, ma za główny przedmiot. Odłożyłem więc do części, którą dodać do Dzieła tego, ieśli mi zdrowie i zdolność dozwoli, zamysliłem, rzecz o Architekturze trzech Narodów, które ią do naywyższego posunęły stopnia, to iest o Architekturze Egipskiej, Greckiej i Grecko-Rzymskiej; bo co się tycze Architektury wschodnich Narodów, o tey, mówiąc o ich Sztukach, nie przepomniałem. Takowy dodatek uzupełni zniomość Sztuki u dawnych, wygodniejszym nawet może sposobem dla tych, co iey poszukują częściami"⁶⁹.

Jednak udział Potockiego w wydarzeniach politycznych k. XVIII w. nie pozwolił na ukończenie tej pracy, dosyć już zaawansowanej, o czym świadczą rękopisy. Z planem dzieła związane było zapewne wykonywanie przez Potockiego lub na jego polecenie przez architektów /m.in. Aignera/ rysunków przedstawiających zabytki starożytnej Italii. Prawdopodobnie na zlecenie Potockiego P.Głuszyński przetłumaczył rozdział poświęcony przez Winckelmana budownictwu⁷⁰ /APP 214/ "Uwagi nad budownictwem w starożytności przez Winckelmana, przełożone z niemieckiego, 1814, P.G./łuszyński". Przekład ten podzielony jest na dwa rozdziały: I "O istocie budownictwa" /materiały, sposoby budowania, kształty budowli oraz jej poszczególne części, a więc dachy, drzwi, okna/, II "O ozdobach używanych w budownictwie" /o elementach architektonicznych na zewnątrz i wewnątrz budowli/.

Również architekt Potockiego - Piotr Aigner brał udział w opracowywaniu dzieła. W maju 1808 r. na posiedzeniu Tow.Warsz.Przyj. Nauk odczytał "Rozprawę o świątyniach u starożytnych i o słowiańskich". Omówił w niej budownictwo sakralne i prywatne Egiptu, Grecji, Rzymu i Słowian.

⁶⁹ T.I, s.30.

⁷⁰ J.J.Winckelmann, Anmerkungen über die Baukunst der Alten, Leipzig 1762, s.1-68.

Notatki Potockiego świadczące o przygotowywaniu nowej książki zawarte są w rękopisie APP 255. Jest to wykaz /s.53-71/ autorów piszących o architekturze /Witruwiusz oraz Alberti, Bartoli, Serlio, Vignola, Palladio, Scamozzi, Desgodetz i in./. Potocki zakupywał również do swej biblioteki szereg albumów z rycinami przedstawiającymi zabytki architektoniczne⁷¹. Wykaz pozycji dotyczących architektury znajdujemy w APP 141 "Katalogi dawnych bibliotek książąt Lubomirskich, Ignacego i Stanisława Potockich". Jest to katalog rzeczowo-topograficzny opracowany w 1810-1817 r.⁷² Dział XXII "Architecture civile, perspective, ornements, meubles, machines" zawiera wiele wydań Witruwiusza, Palladia, Vignoli oraz "Architettura di Alberto e Cosimo Bartoli" 1726 r., F.Ruggiero "Studio di architettura antica e moderna" Firenze 1755. W dziale XXIII "Vues de pays, villes, châteaux, maisons, jardins..." znajduje się praca: G.Piranesi "Vedute di Roma". Właśnie w tym okresie Potocki wyodrębnił⁷³ nowy dział w swoim księgozbiornie pod nazwą "Antiquitates". W dziale tym są następujące grupy tematyczne:

- 1/ Traktaty i albumy poświęcone zabytkom starożytnego Rzymu.
  - A.Desgodetz, Les edifices antiques de Rome, Paris 1779
  - J.Barbault, Les plus beaux monuments de Rome ancienne, Rome 1761
  - B.Overbeck, Reliquiae antiquae Urbis Romae, Hagae 1763
- 2/ Relacje z badań nad ruinami na Bliskim Wschodzie i w Grecji.
  - R.Wood, The ruins of Palmyra, London 1753
  - The ruins of Balbec, London 1757
  - J.Stuart, The Antiquities of Athens, London 1762-1816.

VI. RYSUNKI BUDOWLI STAROŻYTNYCH

Wśród wielu albumów z rysunkami architektonicznymi znajdujących się niegdyś w bibliotece Stanisława Kostki Potockiego, a obecnie w Zakładzie Zbiorów Ikonograficznych Biblioteki Narodowej jest jeden poświęcony budowlom antycznym z terenu Italii. Jest

⁷¹ W.Skierkowska, op.cit., s.183-187.

⁷² W.Semkowicz, Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich, Warszawa 1961.

⁷³ W.Skierkowska, op.cit., s.181 i 182.

to album z sygnaturą "WAF 72" zatytułowany przez Potockiego: Arcs de triomphe à Rome, temples antiques et églises d'Italie. Zawiera 22 rysunki, w tym 11 szkiców budowli starożytnych.

Zagadnieniem nie całkowicie wyjaśnionym jest autorstwo nie tylko tych rysunków, ale również projektów architektonicznych współczesnych Potockiemu pałaców, kościołów itp. Według T. Jaroszewskiego⁷⁴, Potocki nie potrafił dobrze rysować. Pochodziły od niego jedynie pomysły budowlane w postaci szkiców, ale nadanie im ostatecznego wyrazu należało do Chrystiana Piotra Aignera. Z tym architektem Potocki zetknął się około 1777 r. w Puławach, z którymi sąsiedował Kurów Ignacego Potockiego i założony tam w 1776 r. pałac i park - Olesin. O długoletniej współpracy z Aignerem świadczą "wydatki domowe"⁷⁵ spisywane przez Potockiego, a zawierające "expensa" dla P. Aignera w 1783 i 1786 r., kiedy to płacił mu stałą pensję miesięczną w wysokości 108 zł. Potocki współpracował również z innymi artystami, m.in. Stanisławem Zawadzkiem⁷⁶ i Vincenzo Brenna. Wśród zbiorów rysunków z projektami architektonicznymi, sygnowanych przez Potockiego, T. Jaroszewski wyróżnia właśnie tych twórców według stylu ich rysowania⁷⁷. Zachowane rysunki wydają się być wykonane na pewno przez Potockiego, a umieszczone wśród jego osobistych notatek nie zasługują na miano amatorskich⁷⁸. Przedstawiają one fasady kościołów, plany i rzuty budowli publicznych /teatry, biblioteki/ i pałaców oraz plany posiadłości Potockiego, Gucina. Trudno jest ustalić, które rysunki były niewątpliwie dziełem Potockiego, a które dziełem poszczególnych architektów, ponieważ jak już wspominałam, sygnowane są one tylko przez S.K. Potockiego.

Zbiór szkiców budowli starożytnych z albumu WAF 72 jest również wymieniony w Wilanowskim katalogu 66^c ze zbiorów Biblioteki Narodowej⁷⁹. W dziale "Dessins architecture et ornemens" pozycja 32 zatytułowana "Arcs de Triomphe à Rome, Temples antiques et Églises d'Italie" zawiera wykaz budowli starożytnych:

⁷⁴ T.S. Jaroszewski, Chrystian Piotr Aigner, Warszawa 1970, s. 45.

⁷⁵ AGW - Anteriora - 299, 1783 r.
AGW - Anteriora - 300, 1786 r.

⁷⁶ AGW - Anteriora - 303: zapłacenie Zawadzkiemu za 1780 r.

⁷⁷ Op.cit.

⁷⁸ APP 255 k 1-44; AGW - Anteriora - 298 k 10-17; AGW - Anteriora - 305 k 171-185.

⁷⁹ Wilanowski katalog 66^c, s. 93, 94.

- 1 - Arc de Trajan à Ancone,
- 2 - Arc de Constantine à Rome,
- 3 - Temple antique,
- 4 - Coupe du même /2 rys./,
- 5 - Plans du même,
- 6 - Temple antique,
- 7 - Temple de la Vestale à Rome,
- 8 - Temple de Castor et de Polux à Naples,
- 9 - Temple antique sur la route de Tivoli,
- 19- Partie de l'intérieur du Panthéon.

Ten spis pokrywa się prawie w całości z rysunkami z albumu WAF-72. Brak w nim jedynie pozycji dotyczącej świątyni Antonina i Faustyny w Rzymie.

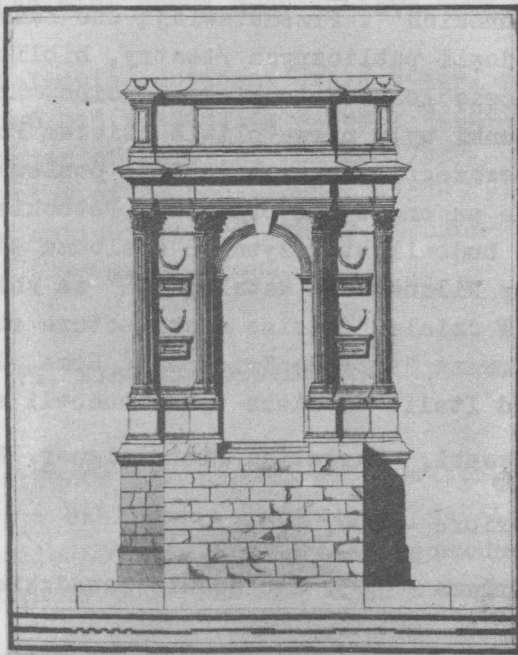
Niżej przedstawiam rysunki z albumu WAF 72 uwzględniając różnice między nimi i rzeczywistym wyglądem zabytków.

ALBUM WAF 72 "ARCS DE TRIOMPHE A ROME, TEMPLES ANTIQUES ET EGLISES D'ITALIE"

- 1 - ARCO DI TRAJANO IN ANCONA E SUA PIANTA

Piórko, tusz, pędzel popielaty

33x42 cm

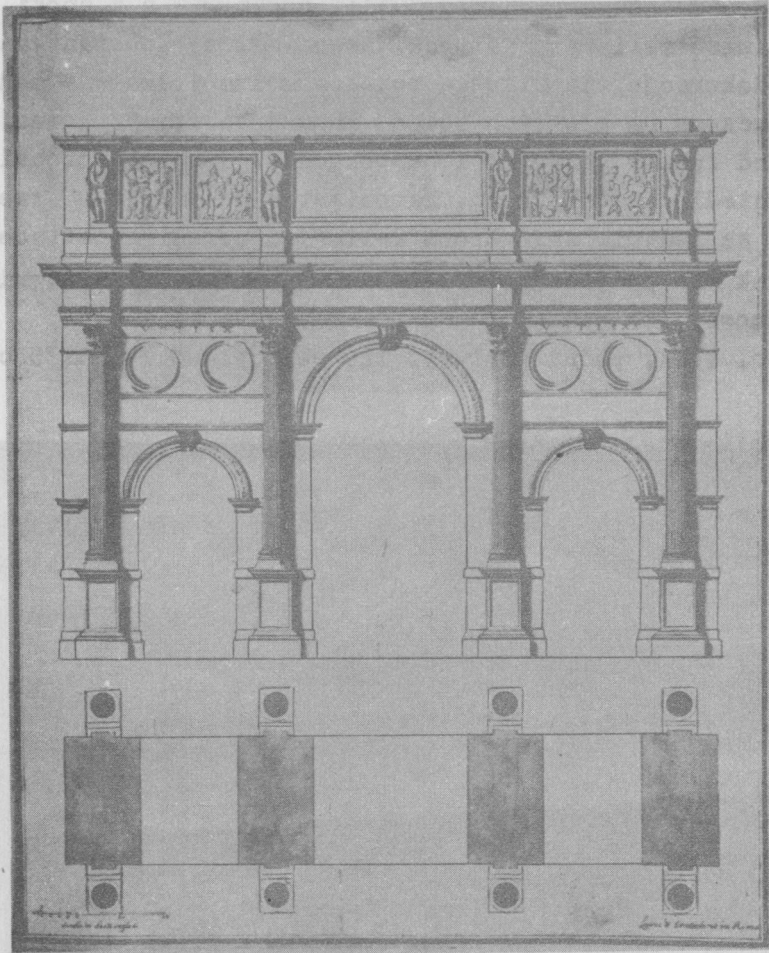

1. Arco di Trajano in Ancona e sua pianta

Jest to łuk 1-przelotowy zbudowany w 112 r.n.e. w Ankonie⁸⁰. Na rysunku brak jedynie inskrypcji na attyce.

2 - L'ARCO DI CONSTANTINO IN ROMA

Piórko, tusz, pędzel 45x58 cm

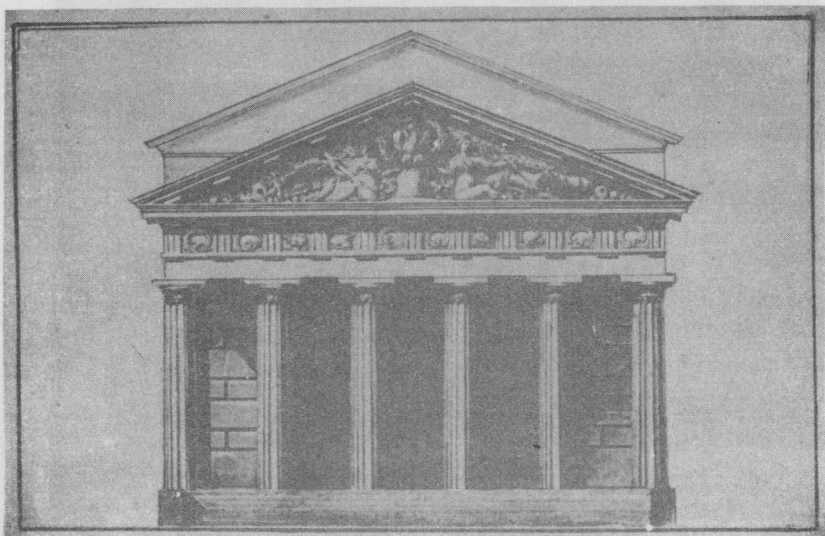
2. L'arco di Constantino in Roma

⁸⁰ J.W.Anderson, The architecture of ancient Rome, London 1927, s.117, pl. LVIII.

Rysunek przedstawia Łuk Konstytucyjny w Rzymie dedykowany w 315 r.n.e. Jego dekoracja rzeźbiarska stanowi zestaw reliefów z wcześniejszych budowli starożytnego Rzymu. Z Forum Trajana pochodzą posągi barbarzyńców /Daków/ na attyce oraz cztery reliefy umieszczone w przejściu łuku centralnego i na krótkich bokach attyki. Z okresu Hadriana pochodzi osiem medalionów umieszczonych nad łukami bocznymi, a z epoki Marka Aureliusza reliefy na attyce. Natomiast za Konstancyna wykonano dekorację rzeźbiarską cokołów kolumn, dwa medaliony umieszczone na krótkich bokach łuku oraz fryzy znajdujące się nad łukami bocznymi i na bokach⁸¹. Rysunek Potockiego odzwierciedla kształt łuku. Natomiast z dekoracji rzeźbiarskiej są jedynie zaznaczone reliefy i posągi na attyce⁸².

3 - Rysunek nie podpisany, przedstawiający fasadę świątyni 6-kolumnowej, na podium.

Piórko, tusz, pędzel barwny. Tło seledynowe. 56x35 cm

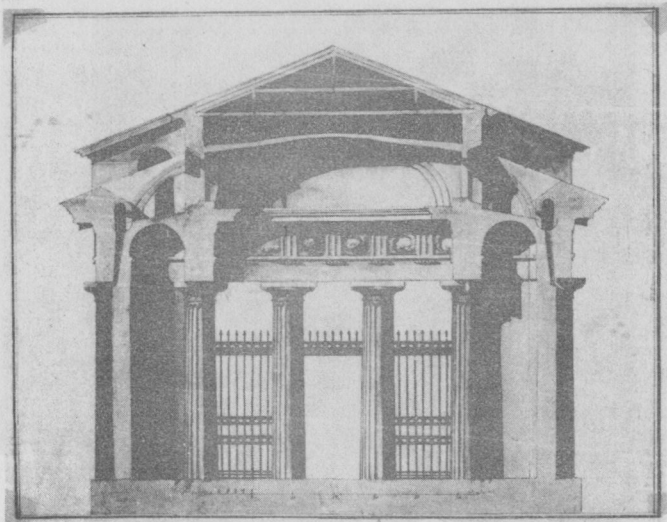
3. Budowla nieokreślona

⁸¹ G.Becatti, Itinerario archeologico di Roma antica, Novara 1967, s.61-63.

⁸² E.Nash, Bildlexikon zur Topographie des antiken Rom, t.I, Berlin 1961, s.104-116.

- 4 - Szkic z przekrojem poprzecznym budowli z rysunku 3.
Piórko, tusz, pędzel barwny. 49x37 cm

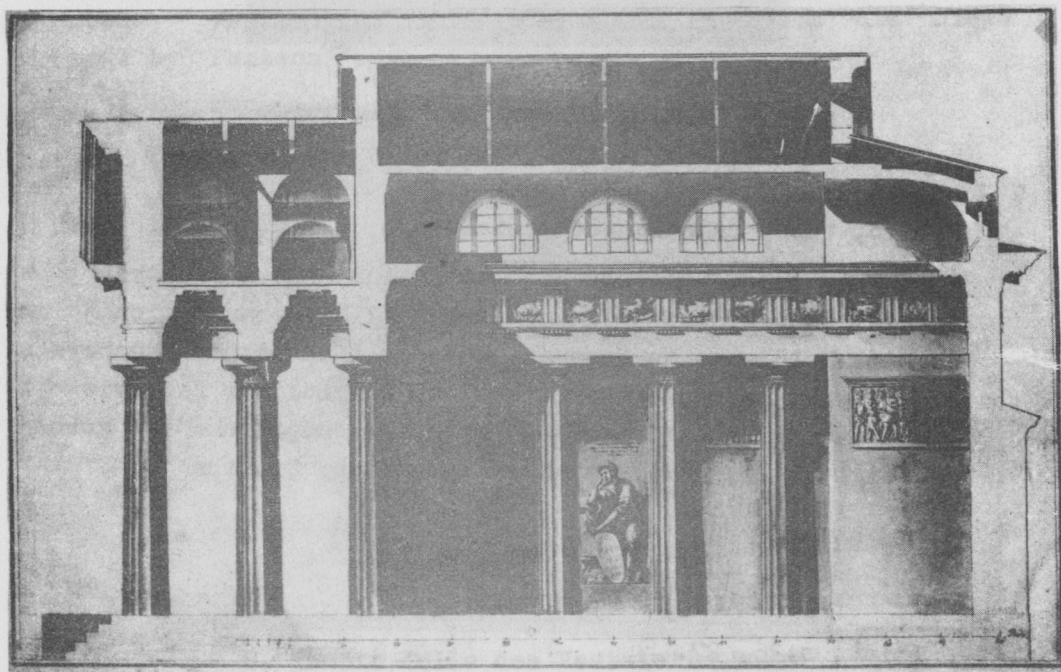

4. Szkic z przekrojem poprzecznym budowli nieokreślonej

- 5 - Przekrój podłużny budowli z rysunku 3.

Piórko, tusz, pędzel barwny.

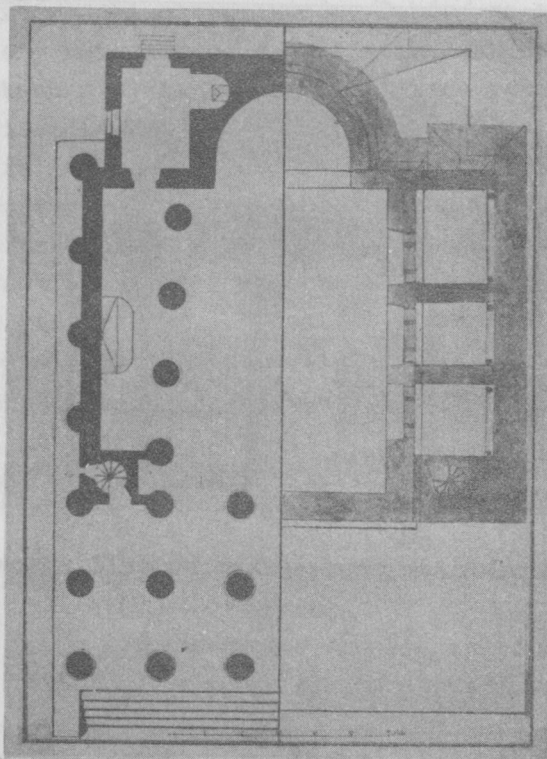
61x37 cm

5. Przekrój podłużny budowli nieokreślonej

6 - Plan nieokreślonej świątyni.

Piórko, tusz, pędzel barwny, ołówek /siatka, kontury/ 59x43 cm

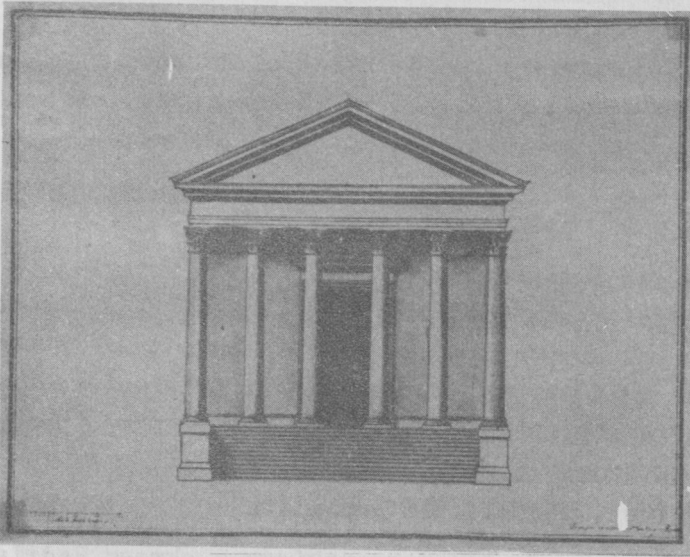
6. Plan nieokreślonej świątyni

7 - TEMPIO D'ANTONINO E FAUSTINA IN ROMA

Piórko, tusz, pędzel, tło popielate. 50x38 cm

Rysunek przedstawia fasadę świątyni Antonina i Faustyny w Rzymie, wzniesionej w 142 r.n.e., w XII w. przemienionej na kościół S.Lorenzo in Miranda. Z budowli antycznej zachowały się jedynie schody, gładkie kolumny korynckie w fasadzie i architrav. Rysunek Potockiego stanowi rekonstrukcję górnej części budowli, bowiem zawiera dorysowany fronton⁸³.

⁸³ Ibid., s.26, 27.

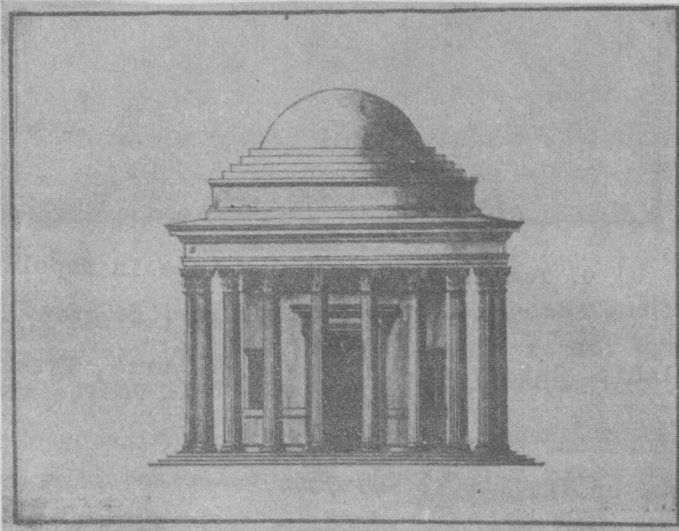

7. Tempio d'Antonino e Faustina in Roma

8 - TEMPIO DELLA DEA VESTALE IN ROMA

Piórko, tusz, pędzel, tło popielate 51x38 cm

Szkic świątyni okrągłej na Forum Boarium z ok. 40-30 p.n.e., zwanej "świątynią Westy". Potocki narysował rekonstrukcję dachu, "przykrywając" świątynię kopułą. Wzorem dla niego mógł być Panteon⁸⁴.

8. Tempio della dea Vestale in Roma

⁸⁴ A.Sadurska, op.cit., s.155.

9 - TEMPIO DI CASTORE E POLUCE IN NAPOLI

Piórko, tusz, pędzel, tło popielate. 51x39 cm

Rysunek przedstawia fasadę świątyni Kastora i Polluksa w Neapolu, zbudowanej w 6 r.n.e.⁸⁵ Szkic zgadza się z wyglądem budowli, brak jedynie reliefu przyczółkowego.

10 - TEMPIO ANTICO A MANO DESTRA NELLA STRADA DI TIVOLI

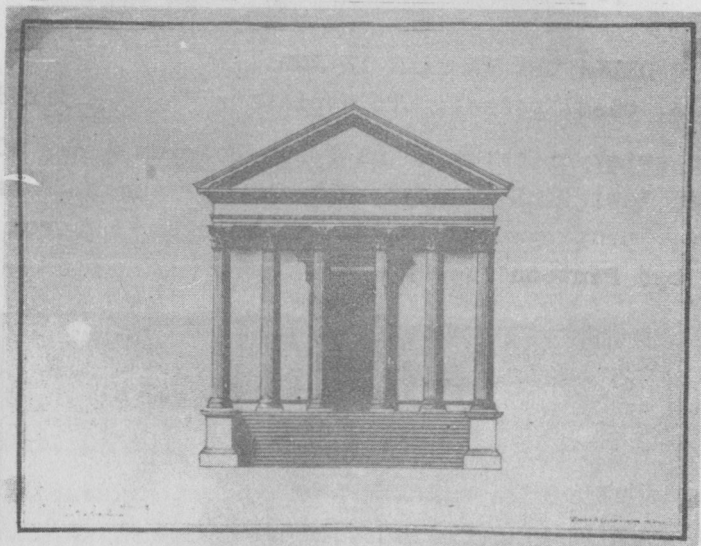
Piórko, tusz, pędzel, tło popielate. 49x32 cm

Jest to szkic rekonstrukcyjny świątyni okrągłej w Tivoli zwanej "świątynią Sybilli" z okresu sulli⁸⁶. Zachowane są jedynie kolumny, natomiast u Potockiego mamy przedstawioną całą świątynię krytą kopułą, plan i fragment wnętrza.

22 - PARS INTERNA PANTHEI, OB MAJOREM PROPORTIONY CLARITATEM EX CURVA, IN RECTAM LINEAM, EXTENSA

Piórko, tusz, pędzel, tło popielate 90x62 cm

Rysunek wnętrza Panteonu rzymskiego z okresu Hadriana⁸⁷.

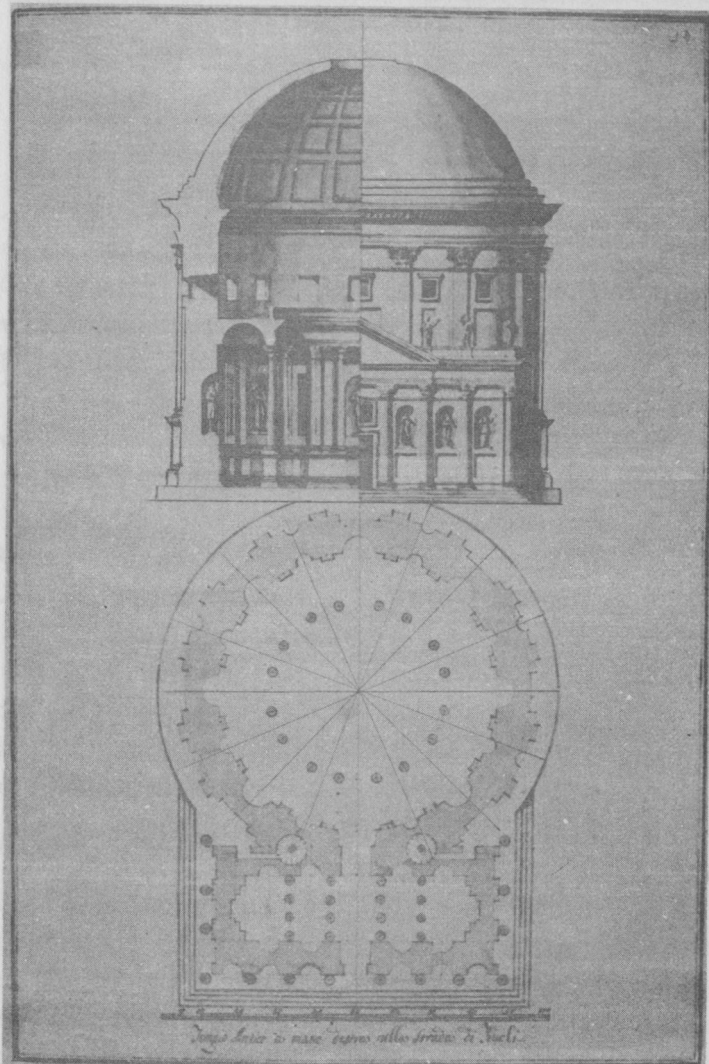

9. Tempio di Castor e Poluce in Napoli

⁸⁵ A.Palladio, Cztery księgi o architekturze, Warszawa 1955, s.293.

⁸⁶ J.W.Anderson, op.cit., s.21, 23.

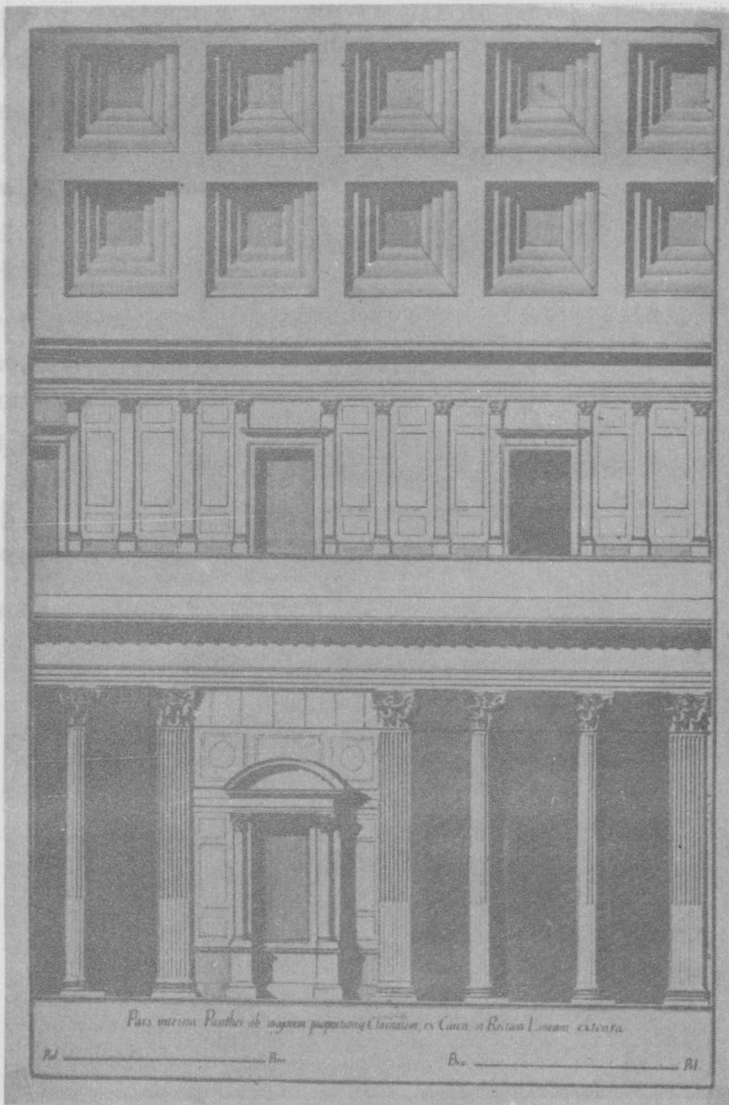
⁸⁷ E.Nash, op.cit., t.II, s.170-175.

10. Tempio antico a mano destra nella strada di Tivoli

Szkic stanowi oryginalny przykład ujęcia tematu. Wnętrze Panteonu jest bowiem ukazane płaszczynowo. Rysunek przedstawia ścianę między główną niszą a wejściem.

Sposób rysowania budowli antycznych przez Stanisława Kostkę Potockiego można określić jako poprawny, a nawet ambitny ze względu na rekonstrukcję.

11. Pars interna Panthei, ob majorem proportionem claritatem ex curva, in rectam lineam, extensa

VII. GROMADZENIE KOLEKCJI

Stanisław Kostka Potocki zgromadził kolekcję waz greckich, rzeźb rzymskich oraz gemm. Kolekcję rzeźb pomijam, gdyż została wszechstronnie opracowana przez B.Tkaczow⁸⁸. Przy omawianiu waz

⁸⁸ B.Tkaczow, Lapidarium wilanowskie, Rocznik Muzeum Narodowego, XIV, 1970, s.471-479.

i gemm ograniczam się do informacji zawartych w archiwaliach i drukach.

WAZY

Kolekcję waz greckich Stanisław Kostka Potocki gromadził głównie w czasie swych podróży do Italii w latach 1775-1776⁸⁹ i 1785-1786⁹⁰. Część naczyń trafiła do jego zbiorów poprzez zakupy czy też podarunki. Np. Domański przesyła "dwa Hetruski prawdziwe kopane ręką majora Poplewskiego, dzisiejszego prezydenta miasta Lublina"⁹¹. Większość naczyń pochodzi z własnych wykopalisk, które prowadził Potocki w Nola koło Neapolu⁹². Głównym źródłem do rekonstrukcji tej kolekcji są listy Potockiego do żony pisane z podróży po Italii od czerwca 1785 r. do maja 1786 r.⁹³ Zachowały się 83 listy, wszystkie w języku francuskim, z licznymi wzmiankami o zakupionych dziełach sztuki. W liście z 10 listopada 1785 r. /Bolonia/ Potocki pisze, że przywiezie żonie biusty, marmury i wazy "etruskie" przeznaczone do biblioteki w pałacu warszawskim. 9 grudnia /Rzym/ donosi o pierwszym zakupie waz. 14 grudnia na początku pobytu w Neapolu, po przyjeździe z Rzymu pisze, iż kupił na ulicy wazę grecką, rzekomo z wykopalisk w Kampanii. Od tego momentu chce zająć się bardziej naukowym zbieraniem waz⁹⁴. 23 grudnia donosi żonie, że jeśli wykopaliska w Nola będą nadal takie owocne, to jego zbiór dojdzie do 100 sztuk. 25 grudnia /Neapol/: jedną z waz kupił za kawałek chleba. 2 stycznia 1786 r. zapowiada dziennik wykopalisk, który jednak nie był prowadzony. List między 5 a 14 stycznia: w jednym z grobów⁹⁵ znalazł kamienny sarkofag ze szkieletem i zastawą grobową. Między nogami szkieletu leżało kilka naczyń nazwanych przez Potoc-

⁸⁹ AGW - Zarząd Muzeum - 171 k 6.

⁹⁰ APP 262 I.

⁹¹ APP 265, t.VI k 75 /list z 20 kwietnia 1817 r., Lublin/.

⁹² S.K.Potocki, O sztuce u dawnych, t.II, s.43-46, 55.

⁹³ B.Majewska-Maszkowska, T.S.Jaroszewski, Podróż S.K. Potockiego do Włoch w 1785-1786 r. w świetle jego korespondencji z żoną, op.cit., s.212; APP 262 I.

⁹⁴ M.L.Bernhard, S.K.Potocki, kolekcjoner waz greckich, op.cit., s.436, 443, 447-448.

⁹⁵ W.Dobrowolski, Poglądy S.K.Potockiego na wazy greckie w świetle opinii współczesnych, Biul. Historii Sztuki, t.II, 1972, s.168-178; B.Majewska-Maszkowska, T.S.Jaroszewski, op.cit., s.223.

kiego "lachrimatoires", przy głowie jedno większe "de terre noire", przy nogach waza zdobiona z dwóch stron przedstawieniem walczących wojowników. Potocki pisze, że wazy zabrał, a szkielet zakopał. M.L.Bernhard identyfikuje wazę z wojownikiem z czarnofigurową amforą Malarza Edynburskiego, z k. VI w.p.n.e. /MN 147373/⁹⁶. Zdaniem W.Dobrowolskiego⁹⁷, "lachrimatoires" mogły być zwykłymi lekytami lub naczynkami na olejki zwyczajowo wówczas wkładanymi do grobu, "Terre noire" mogło być naczyniem "bucchero", lub zwykłym naczyniem czarnofirnisowym, chociaż termin użyty przez Potockiego wskazuje raczej na kolor gliny niż tylko powierzchni.

W liście z 18 stycznia /Neapol/ Potocki pisze o projektowanym wyjeździe do Kapui w celu prowadzenia wykopalisk, które jednakże nie doszły do skutku, oraz o zakończeniu wykopalisk w Nola. W tym samym liście donosi, że czeka na Aignera, z którym mają rozpocząć teoretyczny projekt rozmieszczenia naczyń w bibliotece warszawskiej. Między nimi ma znaleźć się czara czarnofigurowa /MN 147264/⁹⁸. 3 lutego /Neapol/: Aigner przybywa do Neapolu. Rysuje wydobyte wazy. Teki z rysunkami mają być wysłane do żony. Potocki omawia jedną z najpiękniejszych, znanych mu waz greckich, "Amforę nolańską" nazywaną przez niego "wielki waz nolański"⁹⁹ /MN 147376/. 6 luty /Neapol/: wiadomość o projektowanym rozmieszczeniu kolekcji waz na szafach biblioteki w warszawskim pałacu na Lesznie. 1 kwiecień, Rzym: Potocki donosi, że jego kolekcja waz liczy 100 sztuk. Potocki zasięgał opinii antykwariusza Zarillo /antykwariusz króla neapolitańskiego/ o zdobytych przez siebie wazach - o czym świadczą listy do żony /APP 262 I/ z 16 grudnia 1785 r. i 21 stycznia 1786 r., z Neapolu. Według W.Dobrowolskiego¹⁰⁰ Potocki znalazł w Nola następujące naczynia: Amfora malarza Centauremachii /nazywana przez Potockiego "wielkim wazem nolańskim"/ /MN 147367/, dwa korynckie alabastrony z k. VII w.p.n.e. /nazywane "lachrimatoires"/ /MN 147184, MN 147185/, attycki kylix wstęgowany z poł. VI w.p.n.e. /MN 147264/.

⁹⁶ Op.cit., s.438; W.Dobrowolski, op.cit., s.170.

⁹⁷ Op.cit.,

⁹⁸ M.L.Bernhard, op.cit., s.439.

⁹⁹ Ibid, s.442.

¹⁰⁰ Op.cit., s.171.

Według M.L.Bernhard¹⁰¹ i T.S.Jaroszewskiego¹⁰², Potocki w czasie formowania swej kolekcji nie miał ambicji naukowych. Wazy były dla niego pięknymi przedmiotami, którymi zamierzał ozdobić bibliotekę swego pałacu. Rysunkowy projekt ich rozmieszczenia powstał po przyjeździe Aignera do Neapolu. Chciał gromadzić wazy w zespoły po trzy egzemplarze, z których dwa skrajne byłyby analogiczne pod względem kształtu, wielkości i sposobu zdobienia, a środkowe inne, ale harmonizujące z pozostałymi. Te zespoły Potocki nazwał "garniturami". Chciał zebrać 5, 6 takich zespołów ale miał trudności z dobraniem podobnych naczyń. Udało mu się skompletować trzy zespoły, a zachowany jest tylko jeden¹⁰³: dwa wyżej wymieniane alabastry orientalizujące: MN 147184 i MN 147185 oraz kylix lakoński z 2 ćw. VI w.p.n.e.: MN 147161. Kylix ten, Potocki nazywa /t.II, s.45-46/ "wielką czarą do ponczu": "... ja sam trzy ich posiadam /waz etruskich/ to jest wazę na kształt wielkiej czary do ponczu i dwie flaszki, czyli tykwy, które w najgłębszych grobach Nolańskich, znalezionymi były". W wyborze waz Potocki dbał o piękno i harmonię. Chciał, aby dawała "stopniowalność różnych stylów sztuki" /t.II, s.55/. Wazy orientalizujące /t.II, s.45, 46/ uważał za prymitywne i niewprawne, ale doceniał ich wartość dokumentacyjną dla najstarszego stadium rozwoju greckiego malarstwa wazowego. Mając w swojej kolekcji naczynia orientalizujące korynckie, czarnofigurowe i czerwonofigurowe attyckie oraz czerwonofigurowe italskie mógł stwierdzić, że kolekcja dobrze dobrana dokumentuje cały okres rozwoju greckiego malarstwa wazowego /t.II, s.42/.

Jedyny inwentarz waz S.K.Potockiego, "Katalog Obrazów y Etrusków zbiór starożytnych Wazonów di Terra di Nola" /rkps wil. 748/, spłonął w 1944 r. St.Lorentz¹⁰⁵ przypisuje jego sporządzenie Potockiemu. Natomiast M.L.Bernhard¹⁰⁶ uważa, że mógł to zrobić Albertrandy lub Aigner, bo w katalogu występuje dokładność opisów kształtów nie spotykana w listach Potockiego i jego dzieła. Oczywiście, nie jest to argument ostateczny, bowiem w katalogu mógł zamieszczać informacje dokładniejsze, niż w listach.

¹⁰¹ S.K.Potocki, kolekcjoner waz greckich, s.448.

¹⁰² Op.cit., s.224.

¹⁰³ O sztuce u dawnych, t.II, s.46.

¹⁰⁴ W.Dobrowolski, op.cit., s.173-175.

¹⁰⁵ O polskich zbieraczach waz antycznych, Meander, II, 1947, s.10, 11.

¹⁰⁶ Op.cit., s.445-447.

Wśród nielicznych źródeł do dziejów tej kolekcji mamy krótką wiadomość przekazaną przez Aleksandra Potockiego¹⁰⁷: "W tej galerii /Pierwszej/ po prawej stronie znajdują się trzy szafy z drzewa hebanowego, wykładane bronzem, rzadkiej dawnej roboty, zwanej "de Boule", z których dwie szafy poboczne zawierają zbiór 160 wazonów etruskich, częścią znalezionych przez odkopywanie ziemi na ten cel przedsięwzięte w Noli pod Neapolem przez Hr.St. Potockiego w czasie jego pobytu we Włoszech 1776. Pomiędzy tymi szczątkami najdawniejszej starożytności najbardziej się odznaczające są: wielki wazon owalno-podłużny, ozdobiony sześcią figurami, wazon okrągły na podstawie, ozdobiony przepaską, na której znajdują się jelenie i inne zwierzęta". Pierwsze naczynie jest prawdopodobnie amforą czerwonofigurową /MN 147367/ z poł. V w.p.n.e., której dekoracja brzuśca składa się ze sceny pożegnania niewiasty z wojownikiem, za którym stoi starzec, oraz grupy trzech mężczyzn w płaszczach. Drugie naczynie, to kyliks czarnofigurowy /MN 147264/ z 530 r.p.n.e. Ozdobiony jest fryzem zwierzęcym, w którym występuje jelen między łabędziami oraz dzik między lwicami.

Nadto Skimborowicz¹⁰⁸ pisze o starożytnych wazach i naczyniach glinianych w ilości 250 sztuk /po połączeniu z kolekcją słuwicką/ umieszczonych w małym pokoiku w wieży między "Galerią Wielką" a Muzeum. Wśród nich wyróżnia: popielnice - urny grobowe i amfory. Wg Czajewskiego¹⁰⁹, dwie urny wydobyte przez Potockiego miały przybite kartki z napisami: "Wazon z gliny białej ozdobiony czarnym kolorem o uszach prostych" miał napis: "Ta waza znaleziona między Polignano a Savito w Królestwie Neapolitańskim, co Włochy nazywają Magna Grecia, a dziś Pulla, ten lampion z jednego sepulkrum z tym wazonem". Z kolei "dzban z czarnej gliny o dwóch wygiętych uszach" opatrzony był napisem: "Ta waza znaleziona jest pomiędzy Fazano a Nawipoli, w Ignazio zostają jeszcze po dawnych Grekach - rozwaliny. Zaręczam, że są prawdziwie etruski, bo sam własną ręką z sepulkrów dobywałem".

¹⁰⁷ Op.cit., s.13; AGW - Zarząd Muzeum - 171, s.6.

¹⁰⁸ M.Skimborowicz, W.Gerson, Wilanów, Album, Warszawa 1877, s.132.

¹⁰⁹ W.Czajewski, Wilanów, Łódź 1903, s.159.

Inwentarze pałacu wilanowskiego, w których wymieniony jest zbiór waz greckich pochodzą z okresu późniejszego. Należy wymienić: AGW - Zarząd Muzeum - 189/1932 r., s.38, "Zbiór etruski, nr 1085-1327". AGW - Zarząd Muzeum - 190/1932 r., s.33, "Zbiór etruski, nr 1085-1327, o wartości 10 tys. zł". AGW - Zarząd Muzeum - 183/1936 r./ s.217-266, "Zbiór etruski, Nr inw, 1085-1327". Jest to bardzo niedokładny spis, podający jedynie kształty naczyń i częściowo ich stan zachowania.

GEMMY

Krótkie wzmianki o posiadanych przez Potockiego gemmach zawarte są w jego listach:

AGW - Anteriora - 302

k 241. W czasie podróży do Paryża w 1808 r. nabył: kameę Ptolemeusza /z oprawą od p. Durant/, kameę Julii, kameę Patroklesa /"oprawioną dla żony mojej"/.

APP 262 I Listy z podróży do Włoch w latach 1735-1786.

List z 16 grudnia 1785 r.: nabył u antykwarium Zarillo gemmę prawdopodobnie Ptolemeusza. List z 23 grudnia: posiada gemmy z wyobrażeniem Liwii oraz Herkulesa ujarzmionego przez Amora. W styczniu 1786 r. donosi o zakupie gemmy z wyobrażeniem Omfalii i Herkulesa.

W O sztuce u dawnych, t.III, r.XXXII, s.286 wspomina kameę wprawioną w pierścień, z wyobrażeniem Aleksandra Sewera "w otoczeniu rodziny"/ zapewne błąd, gdyż portrety rodzinne są charakterystyczne dla Septymiusza Sewera/.

¹ Referat wygłoszony w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie w czasie sesji: Historia archeologii i kolekcjonerstwa antycznego w Polsce w grudniu 1975 r.